Papp Richárd

„VISSZATÉR MÉG A FÉNY"*

Nemzettudat és rituális gyakorlat a délvidéki magyarság körében a 2004. évi március 15-éhez kapcsolódó nemzeti ünnep tükrében

I.

„Másfajta magyarok vagyunk mi itt, a Délvidéken, ezzel egy kicsit hivalkodunk is, de pontosan ezért van szükségünk a többi magyarra is, a biztonság végett, amiért – legalábbis remélhetőleg – nekik is szükségük lehet miránk. Na, most jön megint egy ezer év, ha már az előzőt kibírtuk, ezt is ki kéne, de ezt csak együtt tudjuk megint végigcsinálni, úgyhogy kell a nemzeti tartalom, tudod, amibe' benne van a Szent István meg a honfoglalás, meg a negyvennyolc, szóval az egész magyar történelem meg irodalom, művelődés meg minden, a jelképek, énekek, anyanyelv, a kereszténység, egyszóval a nemzettudat, minek soroljam, érted, nem? Voltál most az ünnepen? Akkor érted" – foglalta össze egy zentai beszélgetőtársam azokat a jelenségcsoportokat, kérdésköröket, amelyeket a jelen tanulmány kísérel meg körbejárni.

Az idézettekből láthattuk: a „nemzeti tartalmak", a „nemzettudat" kategóriái mögött a megélt kultúra teljes kognitív rendszere és gyakorlata áll. A „nemzeti tartalom"-ra, a „nemzettudat"-ra ezért tanulmányomban nem pusztán mint egy „elképzelt közösség" (Anderson, 1983) manifesztumaira tekintek, hanem elsősorban a kulturális gyakorlat életének összefüggésrendszereibe ágyazva mint a mindennapokban megélt kulturális jelentéseket vizsgálom őket.

A továbbiakban látni fogjuk, hogy ezeket az „elképzelt" tartalmakat nem vonatkoztathatjuk el, nem emelhetjük ki őket a kulturális kontextusból, mivel mindez „azt a veszélyt kelthetné, hogy a kulturális elemzést elzárjuk voltaképpeni tárgyától, hiszen a kulturális formák a viselkedés – pontosabban a társadalmi cselekvés – árama révén tagolódnak" (Geertz, 1994: 184–185.).

A következő esettanulmányok során ezért a nemzettudat megélt jelentéstartalmaira pillanthatunk rá, hogyan élik meg az általam kutatott közösségek

* Az idézett sor Mártonffy Miklós *Piros szív, fehér hó, zöld levél* című, a Délvidékről szóló dalából származik.

tagjai nemzethez való tartozásukat, és hogyan integrálják azt interetnikus kapcsolatrendszerük stratégiáinak világába.

Idézett beszélgetőtársam szavaiból láthattuk továbbá, hogy mindazokat a tartalmakat, amelyeket a nemzettudat fogalmához kapcsolt, az „ünnep" fogalmával összegezte:

„Voltál most az ünnepen? Akkor érted" – mondta.

Az „ünnep" elnevezés az idei, az 1848-as forradalom és szabadságharc eseményeihez kötődő nemzeti ünnepünkre utalt, rámutatva ezen ünnepek átfogó, integráló jelentőségére a délvidéki magyarság életében. Ezek az ünnepek általában olyan, több rítusból felépülő közösségi cselekvéssorok, amelyekben a saját kultúrához való tartozás jelentései válnak átélhetővé. E rítusok során évről évre azonosul a közösség a rítusokban megjelenő jelentéstartalmakkal. Rítusokat, rítussorozatokat elemezve tehát nem elégedhetünk meg a látható-hallható cselekmények puszta leírásával, hiszen egy közösség életében a rítus a társadalom kultúrájának élő lenyomata, a közösség által birtokolt kognitív jelentések megjelenítője, összetartozásának és etnikus jellemzőinek reprezentációja is egyben (vö. Boglár, 2002). Kérdés, hogy melyek azok a tartalmak, amelyeket az adott rítus részvevői körében tudatosít, hiszen egy iskolai ballagás, szilveszter éjszakája vagy húsvétvasárnapi istentisztelet más-más hangsúlyt ad a saját kultúrához való tartozás kifejeződéseinek is.

A következőkben elemzett rítusok azonban a saját kultúrához való tartozás szimbolikus kitágítását, az egyetemes magyar nemzethez való kapcsolódást hangsúlyozzák a közösség számára.

Felmerül a kérdés, hogy e nemzeti tartalmak ugyanúgy válnak-e átélhetővé, ugyanúgy kommunikálódnak-e minden rítus során. S hogy e rítusok azonosnak tűnő jelentéstartalmai állandósult értékeket foglalnak-e magukban, vagy folyamatosan változnak a társadalmi-interetnikus környezet történéseire reflektálva.

Hogyan integrálódnak e rítusok a mindennapok kultúrájába, mit fejeznek ki, mit ötvöznek a mindennapok világából, s mit „tesznek hozzá", hogyan „változtatnak" ezen?

Többek között a fenti kérdésekre keresünk válaszokat a továbbiakban néhány 2004. évi délvidéki rítus részletes leírása segítségével.

Az elemzett rítusok rámutatnak – beszélgetőtársam szavaival – a „megint ezer év" küszöbén álló délvidéki magyarság léthelyzeteire, valóságtartalmaira.

ZENTA, 2004. MÁRCIUS 13.

Korábbi tanulmányaimban a 2002. évi március 15-éhez és a millenniumi ünnepségsorozathoz kapcsolódó rítusokat vizsgálva láthattuk, a rituális gyakorlat és retorika egyaránt a „délvidéki nemzetrész" identitástartalmait hangsúlyozta és mélyítette el az ünneplő vajdasági magyarság körében. Olvashattuk továbbá, hogy mindez egy újfajta kisebbségi stratégia megfogalmazásával járt, amely a saját kisebbségi kultúra egy-nemzeti kötődéseinek hangsúlyozásával, nyíltabb kifejezésével és a felnövekvő, „tiszta" generációknak való újfajta szo-

cializációs törekvésekkel párosult (Papp, 2002). Egyik beszélgetőtársam a következőképp fogalmazta meg mindezt:

„Végre nyíltan is fel merjük vállalni, hogy nemcsak egy etnikum, egy kisebbség vagyunk, hanem egy nemzet egyenrangú tagjai, és ezt már nem szégyelljük magunk meg a gyerekeink előtt sem. Őket végre olyan magyaroknak nevelhetjük, akik ki is merik azt mutatni, és nem kötnek majd mindenkivel paktumot arról, hogy csak titokban meg kisebbségi érzéssel magyarok, ők már nem lesznek rejtett magyarok."

Az elmondottakból láthatjuk, a vajdasági magyar identitás olyan újfajta kisebbségi léthelyzet-interpretációkkal bővült, amely sajátos átértelmezését adja a saját kultúrához való tartozás kifejeződéseinek. Ezáltal az „etnikum" és a „kisebbség" identitásmegfogalmazásai negatív jelentésekkel telítődnek, magukban hordozva az „alárendelt", „kisebbségi érzéssel" telített és a többségi etnikummal való folyamatos kompromisszumkényszerekből fakadó korábbi kisebbségi stratégiákat. Ezzel szemben fogalmazódik meg az a pozitívnak értékelt változás, amelyhez a nemzethez való tartozás nyílt kifejezése és átadása, átörökítése kapcsolódik.

2002 óta azonban számos változás történt a fent említett változások tágabb politikai és szociokulturális környezetében. (2003. február 4-én a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság is megszűnt, helyét az új államalakulat, Szerbia és Montenegró vette át.)

2003. március 12-én meggyilkolták Szerbia és Montenegró miniszterelnökét, a politikai változásokat, a demokratizálódási folyamatokat irányító Zoran Đinđićet. Đinđić meggyilkolása az állammal való szolidaritás kifejezésére ösztönözte a délvidéki magyarságot is, ennek megfelelően a 2003. március 15-éhez kapcsolódó összes ünnepség elmaradt. A változásokat sürgető kormányfő halála megrendítette a vajdasági magyarságot is, s így a március 15-éhez kapcsolódó ünnepek elhagyása a kegyelet kifejezése mellett a demokratikus Szerbia mellett való elkötelezettséget, a közös etnikumok fölött álló állampolgári összetartozást is elmélyítette körükben. A következő egy év azonban politikai-társadalmi bizonytalanságot hozott, amelyben a szerb radikálisok politikai előretörése újra – ahogy beszélgetőtársaim fogalmaztak – a „kiegyenlítődés", a „kompromisszumokra való kényszerülés" „régi bevált" stratégiáját erősítette föl kutatott közösségeim tagjaiban.

„Újra keményednek a balkáni játékszabályok, megint visszakoznunk kell, nem nagyon verhetjük most a mellünket, hogy mekkora magyarok vagyunk" – foglalta össze mindezt egy interjúalanyom. Láthatjuk, a kisebbségi magatartásformák „kiegyenlítődési" rendszeréből kijutva a „bizonytalan" társadalmi környezet, a „balkáni játékszabályok" folytán ezen esetben „mellverő magyarkodásnak" minősítette azt a viselkedésformát, amelyet korábban – a 2002. évi elemzett rítusok során – egyértelműen pozitívnak és követendőnek értékelt.

Mindezzel párhuzamosan Magyarországon is politikai változások (kormányváltás) történt. E változást beszélgetőtársaim szintén negatívan értékelték:

„Végre elindult valami, hogy egy nemzet leszünk újra, meg minden, de hát most is egyértelmű, hogy a magyarországiak többsége azok mellett van, akik nem ezt akarják."

„Az új vezér rögtön kijelentette, ő csak annak a tízmillió magyarországinak az elnöke. Az édes mostoha már édesnek se mondható."

„Nézd meg a kettős állampolgárságot! Nem akarják, hogy mi is magyarok legyünk. Mi hiába akartuk, le se bagóznak minket. Attól félnek, ha valaki ki meri mondani, hogy a magyarok egy nép meg testvérek, akkor máris idegengyűlölő meg antiszemita. Ez nem igaz, inkább az az idegengyűlölet, ahogy velünk bánnak, pedig mi nem is vagyunk idegenek elvileg. Pont az fáj, hogy az anyaország idegennek tart minket."

„A lányom Szegeden felszállt a buszra, beiratkozni ment az iskolájába. Azt mondja neki a sofőr, amikor előveszi a magyarigazolványát, azzal kitörölheti, vegyen rendes jegyet, mert már más világ van, már nem nekünk áll a világ. Na, és ezt megengedik? Erre biztatják most már a népet?"[1]

A magyarországi politikai kommunikáció számukra levont tanulságai a kisebbségi kollektív emlékezetben továbbélő, illetve a gyakorlatban megtapasztalt és továbbadott esetenkénti folklorizálódott negatív tapasztalatokkal, történetekkel párosulva egy korábbi írásomban részletesen bemutatott „kisebbségi vákuumhelyzet" létértelmezését, jellemzését erősítette föl beszélgetőtársaimban (Papp, 2003). Egyikük így fogalmazta meg mindezt:

„Amit már ezerszer mondtam neked, mostanában teljesen eluralkodott, hogy mostohagyerekek vagyunk mindenhol, nem kellünk senkinek, és most már a satu mindkét oldalán olyanok a politikusok, hatalmasok, hogy csak minél gyorsabban össze legyünk préselve."

E „préshelyzetnek" minősített léthelyzet azonban többekben a korábban elmélyült nemzeti identitástartalmakat erősítette föl:

„Most csak el-elrejtve, de azért megmaradunk magyarnak, sőt most inkább tisztulunk, mint a Tito alatt."

„Azért akinek a millennium sokat jelentett, az tovább is magyar maradt, annyit azért nem változott semmi, ami elindult, már nem állhat meg."

„Egy kicsit túldimenzionálják a borús dolgokat. Na, és ha nem olyanok vesznek körül se itt, meg se olyanok, akik utálnak, nekünk csak azért is úgy kell maradni, úgy balkániasan."

Az eddigieket olvasva láthattuk, a politikai-társadalmi változások néhány év alatt is komplex és többször változó kontextusait adták meg a vajdasági magyarság „identitásformálódás"-ának. Felmerül tehát a kérdés: hatottak-e ezek a változások, és ha igen, hogyan hatottak a nemzeti rítusok gyakorlatára? A korábban elemzett nemzeti rítusok során láthattuk, a rituális nemzeti tér- és idődimenziók a saját kultúra biztonságos környezetében teljesednek ki, a saját-etnikus identitás egyetemes-nemzeti szimbolikus kitágítása és átélése által, szakrális jelentéstartalmakkal megerősítve és továbbmélyítve. E belső-rituális jelentéskomplexum az előbb említett tartalmak okán olyan történésnek látszik, amelynek koherenciáját e jelentésrétegek állandósága adja meg. Ezért is merül fel a kérdés: a fent említett változások megváltoztathatják-e egyáltalán

e nemzeti rítusokat, vagy tartalmaik beépítik a „külső folyamatok"-at a kultúra ritualizált jelentéshálójába.

Az alábbiakban erre láthatunk válaszlehetőségeket a 2004. március 15-éhez kapcsolódó rítusok bemutatásával.

Először is térjünk vissza Zentára, ott hogyan ünnepelték 2004-ben az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékét a zentai magyarok.

A központi ünnepségek miatt 2004-ben sem március 15-én, hanem két nappal előtte emlékeztek meg Zentán a szabadságharcról. Az ünnep ismét több rítusból állt, a hagyományossá váló délutáni „kegyeletadó koszorúzás" és az esti színháztermi ünnepség mellett az idén egy további rítussal bővült az ünnepsorozat. Az utóbbi rítus a szeptemberben elindult zentai Tehetséggondozó Gimnázium, valamint a Kertészettudományi Főiskola tanári és kollégiumi lakásainak avatóünnepsége volt. A város életének, illetve a vajdasági magyar oktatásügynek egyaránt kiemelkedő fontosságú eseménye, hogy az említett oktatási intézmények működhetnek Szerbiában. Mindez a kisebbségi társadalom pozitív jövőképének ad realitást. Ennek fényében megérthetjük, miért kötötték össze ezt a kisebbségi kultúra mindennapjaihoz kötődő eseményt a szabadságharc egyetemes nemzeti ünnepével.

Ehhez kapcsolódik a rítus terében elsőként mindenki számára feltűnő jelzés is, az állami, Szerbia és Montenegró-i zászló megjelenése a Tehetséggondozó Gimnázium épületének homlokzatán. Az állami zászlónak a gimnázium megnyitása óta kint kellett volna lennie, a vezetőség azonban ezt a pillanatot nevezte meg „alkalmas"-nak a zászló kitételére.

Az „alkalmasság"-ot két tényező határozta meg: egyrészt az államiság szimbólumainak a „kötelező" alkalmazása, másrészt a saját kultúra biztonságos, belső átélésének szimbolikus védelme. Hogy mindezt jobban megérthessük, lássunk néhány interpretációt kutatott közösségem tagjai részéről:

„Ezt a szerb zászlót már hivatalosan rég ki kellett volna tenni, mert ez állami intézmény, de épp ez a legjobb alkalom rá, mert most nagyon jól jön, mert védettséget ad, mert ez egy olyan gesztus, hogy a többség is láthatja: nem állunk szembe' az állammal, meg elismerjük. Ezért nyugodtan ünnepelhetjük, szabadon a sajátunkat."

„Nézd meg, van azért változás. Az állami zászló kint van, de ha megnézed, az államtól, a tartománytól is magyar küldött jön. Most az állam is mi lehetünk, most a többséget is mi képviseljük. Lehet, hogy a szerb zászló fog lengeni az ablakban, amíg ünnepelünk, de bent csak magyar dolgok történnek. Tisztán magyar lesz az ünnep."

Az idézettekből megtudhatjuk, hogy az állami zászlót „szerb zászló"-nak nevezték beszélgetőtársaim, tehát annak többségi, „kívülálló" jelentését fogalmazták meg, amelyhez „alkalmazkodni kell".

Ezen alkalmazkodás viszont lehetővé teszi a saját kultúra belső, biztonságos és ezáltal „szabad" megélését. Mindez a korábbiakban bemutatott, az elmúlt évtizedek tapasztalataiból származó kisebbségi gyakorlathoz kötődik, amelynek során a nyilvános társadalmi térből a rejtett-belső kulturális környe-

zetbe – egyik beszélgetőtársam szavaival – „szorultak a saját ünnepeink, a saját világunk".

A „szerb zászló" azonban legitimálja a „saját ünnep"-et, sőt azt a változást is elmélyíti a résztvevők számára, amely a kedvezőbb „állami", politikai változások reményére utal, ahogy az előző interjúrészletben olvashattuk. Amire beszélgetőtársam ott utalt („a többség is mi vagyunk"), a többségi politikai háttér kedvező folyamataira is rámutat, hiszen e rítuson a legnagyobb vajdasági magyar párt vezetői mellett a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács és számos magyarországi képviselő is részt vett.

Az „állami" zászló tehát elsősorban egyik szimbolikus megjelenítője és reprezentálója volt a „balkáni kompromisszumok törvényeinek" – ahogy egy interjúalanyom fogalmazott.

Hasonló „szimbolikus kompromisszumként" említették beszélgetőtársaim azokat az „egyre gyakoribbnak" minősített eseteket, amikor vajdasági magyar közösségek kérnek egymástól segítséget, meg tudnák-e szerezni egymástól a „jugoszláv himnusz"-t (ahogy nevezték), hogy – szintén az ő szavaikkal – „végre leadhassák a magyar himnuszt, amikor ünnepük van".

Szintén láthattuk, a 2002. március 15-én Bácskossuthfalván tartott ünnepség során hangzott el a magyar himnusz a vizsgált helyi rítusokkal szemben, ezt akkor fel is rótták a zentai ünnepség szervezőinek.

Két évvel ezután viszont azt tapasztalhatjuk, hogy a helyi közösségek nemzeti-rituális eseményeinek részévé vált a himnusz. E változást legitimálja és lehetővé teszi a „kiegyenlítődés" kisebbségi stratégiáinak megfelelő stratégia, a „szerb zászló", illetve a „szerb himnusz" megjelenítése a nemzeti rítusok során.

Beszélgetőtársaim szerint mindez további „balkáni csavart" is elmélyít a kisebbségi kultúra megélőiben.

„Én nem tudom, meg lehet-e ezt érteni, ha valaki nem ebben az országban él. Ha kirakod a jugó zászlót, akkor viszonylag védve vagy a többség felé. De ez a többség se nagyon hisz már abban a zászlóban, mert az egyiknek van külön szerb zászlója, a másiknak crnagórac (montenegrói) zászlója, már (a) Vajdaságnak is van külön zászlója. Mégis jelezned kell, hogy te először az ő zászlójukban hiszel, amiben már ők se nagyon."

„A jugó himnusszal csak az a gond, hogy az a régi komcsi világ himnusza[2], már a szerbek se érzik magukénak. Mégis akkor meg ki felé megy a kompenzálás?! Hát feléjük, érted?"

Láthatjuk mindebből, hogy a „kiegyenlítődés"-nek való szimbolikus megfelelés teszi lehetővé a nemzeti jelképek használatát a saját kultúra ezáltal „levédett" környezetében. A „többségi" jelképek és a többségi etnikumhoz kötődő tartalmak rituális használatával és jelentéseivel tehát minden kisebbségi résztvevő tisztában van, s ennek megfelelően is értékeli őket. (A kérdés összetettségét jelzi azonban, hogy e kisebbségi stratégiának megfeleltetett jelenségek is kritikai átfogalmazódás alá kerülhetnek a központi rítusok, kisebbségi viselkedésformák hatására – ahogy később látni fogjuk.)

Érzékletesen példázza az elmondottakat az említett kollégiumavató ünnep helyszíne is. Mint láttuk, az épület homlokzatán az állami zászló lengett. Maga az ünnepély azonban az emeleti szinteken zajlott. A lépcsőházban pedig, miután a „szerb" zászlóval legitimált térbe lépett, négy, újra az állami, illetve a Zenta városi, az Európai Unió-beli, valamint a magyar állam zászlóival találta szembe magát a látogató. (A nemzeti szimbólumok használatának jogi és politológiai hátteréről l. Szalma, 2003.)

„Itt aztán senkinek nem lehet kifogása, hogy megsértettük, mindenki találhat neki megfelelőt."

„Teljes a repertoár, most már tényleg mindenki nyugodt lehet. Olyan tökéletes így, mintha direkt neked csináltuk volna, hogy elemezd" – jellemezték vidáman beszélgetőtársaim e „kompromisszumszimbólum"-okat.

Az ünnepi műsor színhelyén ezután már „szabadon megválasztott" és – ennek megfelelően – kizárólag magyar nemzeti jelképek díszítették a rituális környezetet, amelynek kialakított színpadán a nemzeti színű kokárda jelezte a rítus jelentéstartalmait.

Az ünnepi megemlékezésen beszédeket hallhattunk a délvidéki és a magyarországi határon túliakkal foglalkozó politikai elit képviselőitől, a hallgatóság azonban a további fellépőket, a Tehetséggondozó Gimnázium diákjainak és a budapesti Krónikás Ének Zeneiskola növendékeinek előadását értékelte nagyra. Az utóbbiak felváltva adtak elő a szabadságharchoz kötődő verseket és énekeket.

A résztvevők így értékelték mindezt:

„A politikusok kellenek egy ilyen ünnephez, meghallgatod őket, és jól van. Az igazán jó dolog, hogy ezek a fiataljaink meg a pesti fiatalok őszintén továbbéltetik a hagyományokat."

„A mi gyerekeink előadása pont azért volt tiszta meg hiteles, mert ők már egy új magyarságban élnek, nem őrlődtek, mint mi. Tőlük ez igazi, meg a pestiektől is."

Ahogy a korábban vizsgált rítusok esetében, a fiatalok itt is „hiteles, őszinte" képviselői a nemzettudat nyílt felvállalásához kötődő kisebbségi stratégiának. A „pesti" fiatalok is ehhez kötődnek ebben a kontextusban, ahogy ezt a későbbiekben részletesebben is látni fogjuk. A Krónikás Ének Zeneiskola növendékeinek előadásai egyébként végigkísérték a zentai ünnepi rítusok minden alkalmát. Az ünnepek plakátjain az ünnepségsorozat is a *Krónikás tavasz* elnevezéssel utalt a Budapestről jött előadók átadandó tartalmainak jelentőségére, amely már önmagában is a nemzeti rítusokban korábban is kommunikálódó új stratégiák jelenlétét tudatosította a részvevőkben:

„Már ez is nagy dolog, egy változás, hogy jönnek Pestről, és így erősödve, közösen ünnepelhetjük negyvennyolcat."

„Csak példa lehet ezeknek a jelenléte, mert ők nem úgy őrlődtek, mint mi, biztos tudnak többet mondani az ünnepről, mint mi magunknak."

Az említett várakozásoknak „megfelelően" alakult a kollégiumi avatóünnepség is, amely még egy további s az elmúlt évek során elengedhetetlenné vált rituális mozzanattal, az átadásra váró épület megáldásával zárult a Tisza

menti regionális főesperes, zentai plébános által. A nemzeti rítusok szakrális megerősítései napjainkra a délvidéki magyarság körében evidenciává váltak, a kultúra ritualizált gyakorlatától elválaszthatatlanok lettek. Erre utalnak következő interjúrészleteim is:

„Ez úgy megnyugtató, hogy Isten áldása kíséri az életünk nagyobb eseményeit, mert ha Isten kegyelmébe tesszük a dolgainkat, nagyobb bajunk nem is lehet."

„A vallás nélkül nem érne semmit a magyarság, ha nem is gyakoroljuk mindig buzgón a hitet, Szent István óta ezt tudnunk kell, és minden alkalommal ezt ki is kell nyilvánítani."

„Ezt régen elvették tőlünk, ma már nem lehet, ha nem lenne hitünk, és nem élnénk vele, csak olyan fele magyarok lehetnénk, mint sokan régen."

Láthatjuk mindebből, hogy a nemzettudat rituális megjelenítése csupán szakrális megerősítéssel lehet hiteles és reális, máskülönben az elmúlt évtizedek „félmagyar" kisebbségi létformáihoz és stratégiáihoz hasonlítanának a mai ünnepek is.

Az épület felszentelését elvégző regionális egyházi vezető szerint is elengedhetetlen a saját kultúra és identitás, valamint a vallás kapcsolata:

„Az áldás és a szentelés szent dolog, Isten áldó kegyelme lesz a házon, de csak akkor, ha a benne élők e szerint is élnek. Az áldás azért fontos tehát, hogy akik itt vannak meg akik itt fognak dolgozni, lakni, hogy itt Isten is benne van a pakliban. Nélküle magyarság sincsen. Az áldás nem az épületnek szól, hanem az embereknek, akik az áldást betöltik."

A bemutatott rituális mozzanatok tehát az eddig többször elemzett és bemutatott jelenségkörök mindegyikét tartalmazták, amelyek által a közösség „autentikus", „valódi" nemzeti tartalmakat élhetett át a kisebbségi-közösségi norma- és értékrendszernek megfelelően. Mindennek biztonságos környezetét a „szerb zászló"-nak a nyilvános, interetnikus környezet felé irányuló megjelenése biztosította.

E „szimbolikus, kisebbségi önvédelmi" jelenség azonban nem pusztán a rítus idejére szólt, hanem a további, mindennapi élet kisebbségi stratégiájának is alapvető jelentéseit tartalmazza:

„Jó, hogy ez a zászló kint volt, és ezután is ott marad, ezért van értelme az egésznek, látod" – mutatott rá beszélgetőtársam a tantermek és a folyosók történelmi magyar térképeire, királyok portréira, illetve a *Himnusz* és a *Szózat* díszes keretbe foglalt szövegeire. A magyar oktatás és a kisebbségi szocializáció újfajta nyílt és hangsúlyos nemzeti stratégiáinak színtere tehát az eddigi kisebbségi magatartásformák és kulturális gyakorlat rendszerének megfelelően a nyilvános, interetnikus környezet felé szimbolikusan „levédett" saját kultúra rejtett (és ezért) biztonságos környezetében történik továbbra is.

*

A következő ünnepi eseményt a „kegyeletadó koszorúzás" jelentette délután a felsővárosi köztemetőben, az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc áldozatainak emléksírhelyénél. Mint a két évvel ezelőtti rítusnál lát-

hattuk, a temető nyilvános rituális terében kevésbé nyíltan és kevesebb résztvevő jelenlétével zajlik e megemlékezés. Az idén sem volt ez másképp, de néhány elemében is változásokat tapasztalhattunk. A koszorúzás műsorát a délelőtti ünnepséghez hasonlóan ismét a budapesti Krónikás Ének Zeneiskola hallgatói szolgáltatták, s fellépésük előtt az emléksírhelyhez kivitt hangszóróból szóltak magyarországi – ahogy a résztvevők jellemezték – „igazi nemzeti" dalok. A nemzeti tartalmú énekelt versek, énekek után az ünnepi beszéd is tartalmazott eddig általam nem hallott elemeket. Az 1849-es magyar áldozatok összekapcsolása az első és második világháború áldozataival kiegészült egy további gondolattal, a szülőföldnek mint lakóterületnek a „nemzeti terület"-hez való hozzákapcsolásával. „Az áldozatok sírhelyei felett élők, mi véreinkkel töltjük be területeinket" – fogalmazott az ünnepi szónok. Nyilvános rituális térben újszerűen és – ahogy a résztvevők közül egyesek fogalmaztak – „igen bátran" hangzott mindez, hiszen itt a lokális zentai jelentéstartalmakat nem szimbolikusan kapcsolta az egyetemes magyar nemzet világához, hanem konkrét kisebbségi stratégiát fogalmazott meg a szülőföld demográfiai „betöltés"-éről.

Ezt az eddig nyilvános téren szokatlan és új elemet egészítette ki a koszorúzás során közösen elénekelt *Himnusz* is. Mint korábban olvashattuk, két éve Zentán még a saját kultúra biztonságos, rejtett környezetében sem hangzott el a *Himnusz*. Ezen a délutánon is a Magyarországról érkezett zeneiskola növendékei kezdték el az éneket, s a résztvevők őket követve énekelték el a *Himnusz*t. Ennek hatása azonban a következő intenzív érzéseket generálta a résztvevőkben:

„Hát, ez gyönyörű volt, ahogy végre elsóhajtottuk a *Himnusz*t."

„Először, láttad, bátortalanok voltunk, majd egyre jobban belejöttünk."

„Fejlődünk, na, tényleg szép volt, jövőre már talán kokárdát is húzunk (tűzünk)."

A két évvel ezelőtti rituson láttuk, a nyilvános rituális térben a kokárda viselése „túlzott magyarkodás"-nak minősült, ahogy a *Himnusz* vagy a nemzeti jelképek alkalmazása ugyanilyen környezetben. Utolsóként idézett interjúalanyom az ezen belül elindult változásokra utalt, „megelőlegezve" a kulturális gyakorlat, a nemzeti identitásreprezentáció további változásait is.

Az elmondottakon kívül azonban elégedetlenségüknek is hangot adtak a résztvevők:

„A *Himnusz* tényleg szép pillanat volt, ahogy koszorúztunk, aztán megálltunk csöndben, áhítatban, és elénekeltük a nemzeti imádságot, de azért nem kell elájulni. Nézz körül, alig vagyunk ötvenen, és kokárda is vagy három emberen van."

Beszélgetőtársam rámutatott, hogy míg a saját kultúra rejtett, biztonságos környezetében megtartott rítuson több száz ember vett részt, addig a temető nyilvános terében csupán több tíz. Ennek megfogalmazói mindezt türelmetlenül és izgatottan jellemezték. A kisebbségi közösség mindennapi kultúrájának s az annak megfelelő interetnikus stratégiáknak, valamint az ezek mögött álló s mindezeket kontextualizáló saját kollektív „vajdasági magyar" identitásnak egyik legfontosabb jellemzője a „nemzeti hagyományok"-hoz való kapcsoló-

dások közösségen belüli törésvonalai és konfliktusai. Olyan rítusok során azonban, amikor a nemzeti jelentéstartalmak fejeződnek ki és mélyülnek el, a rítusok részvevői különösen hangsúlyos kritikával illetik e törésvonalak „másik oldalán álló" tagjait.

E konfliktusok elsősorban a nyilvános rituális térben lezajló eseményekhez kapcsolódnak, hiszen az itt zajló történések láthatóan, hallhatóan reprezentálják a kisebbségi kultúra saját, belső jelentésvilágát. Ugyanezen jelentésvilágok azonban a törésvonalak különböző oldalain is összekapcsolják a kisebbségi kultúra nem nyilvános saját, rejtett tereiben. Ilyen tér és esemény a zentai Művelődési Ház színházterme, az itteni évről évre megtartott március 15-éhez kapcsolódó „éjszakai ünnep" – ahogy egyik beszélgetőtársam nevezte. Ez az elmúlt évek során (a 2003. évet kivéve) mindig a negyvennyolcas eseményekre való emlékezésül szolgált. Az elmúlt csaknem másfél évtized alatt mindig nyilvános és ingyenes volt, mégsem vált mindenki számára evidenssé mindez, érzékeltetve ezzel az „éjszakai rítus" rejtettségének szintjeit. A nyilvános, temetői rítus egyik részvevője kérdezte meg ugyanis az esti ünnepségek egyik szervezőjét, hogy van-e még hely és ingyenes-e a „színháztermi rendezvény". Igaz, ezt a tájékozatlanságot a kérdést hallók igen negatívan értékelték, kifejtve, hogy ezt minden „normális" itt élő tudja. Hogy e kommentár hitelességét elbírálhassam, megígértették velem, legyek ott az „éjszakai ünnep"-en, és „lásd meg, hogy azért ott majdnem az egész város ott lesz, legalábbis akinek valamit is számít, hogy magyar".

*

A 2004. március 13-án 19 órakor kezdődő *Krónikás tavasz* című ünnepi műsort a zentai Művelődési Ház színháztermében rendezték meg. A több száz résztvevő – az ott levők elmondása szerint – azok köréből szerveződött, akik minden ünnepi alkalommal képviseltették magukat. Olyan „széles kör"-nek identifikálták őket, „akiknek fontos a magyarság, és akik ezen az úton akarnak is maradni". A helyi társadalom tehát olyan heterogén csoportokból áll, akik különbözőképpen kommunikálnak – ismét az ő szavaikat idézve – a „magyar nemzeti értékek"-kel. Az ünnepi műsoron úgy értékelték mindezt, hogy „mi vagyunk, akiknek ez fontos, és ha ez nekünk érték, akkor a mi kötelességünk, hogy ezt továbbadjuk a többieknek is". Olyan tudatos identitásvállalás kifejeződésének tekinthetjük tehát az említett rítuson való részvételt is, amelynek lényege a saját, kisebbségi identitás „nemzeti tartalmai"-nak kifejezése, elmélyítése és továbbadása a helyi társadalom többi tagjának a mindennapok során.

A „nemzeti tartalmak" ilyetén felvállalása nyílt és kimondott stratégia, de mindennek színtere továbbra is a saját, rejtett terekben történik. Az ünnep helyszínét ezen az estén sem jelezte semmilyen nemzeti szimbólum, hogy mégis nagyszabású esemény történik a városban, csupán a színházterembe igyekvők tömege adta tudtul, akik azonban kifelé ekkor sem demonstrálták nemzeti jelképekkel, kokárdákkal az adott rítus jelentéseit. Ennek ellenére, illetve mindezt a viselkedésmódot megerősítve a színházterem előtt több, az érkezők által „szélsőséges nacionalista"-ként megnevezett szerb fiatalember

várakozott, hangosan énekelve a szerb népzenei alapokon nyugvó „narodnjak"-okat, és azt kiabálva a rítusra érkező látogatóknak, hogy „ovo je Srbija" (ez Szerbia). Az érezhető feszültség ezáltal csak tovább erősítette, fokozott jelentéssel mélyítette el a saját kultúra környezetének biztonságát, mint a nemzeti rítusok optimális helyszínét.

Ebben a környezetben mondott ünnepi köszöntőt a város magyar polgármestere, aki negyvennyolc emlékének aktualitására utalva erősítette meg az ünnep legitimációját a mindennapok további hatására utalva, abból a célból, hogy az itt levők merítsenek erőt ahhoz a munkához, amelynek segítségével „saját országunkban nem engedjük, hogy letapossanak". Ehhez az „erőhöz" járult hozzá az ünnepi műsor, amelynek részvevői Dévai Nagy Kamilla és a Krónikás Ének Zeneiskola hallgatói voltak. Az ő jelenlétük kiemelten fontos volt a rítus résztvevőinek, mert – ahogy fogalmaztak – „kívülről jöttek, és mutatták, hogy lehet, meg igazából fel kell vállalni a nemzetet, meg hogy végre érezhettük, nem vagyunk egyedül, azért vannak mögöttünk a Kárpát-medencéből". Az utóbbi kijelentésnek alapját az szolgáltatta, hogy a műsor legelején a zeneiskola növendékei bemutatkozásukkor azt is elmondták, honnan származnak, s ekkor kiderült, hogy többségük erdélyi magyar.

A korábbi rítuselemzések során láthattuk, hogy az erdélyi magyarság mintaértékűnek számít a vajdasági magyarok számára mint az „autentikus és hiteles" kisebbségi magyar mentalitás és etnikus-nemzeti stratégia érvényesítője. Így a fellépők egyszerre mint magyarországiak és erdélyiek erősítették meg az egyetemes magyar nemzeti összetartozás biztonságát a résztvevőkben.

A fellépők ezt a műsor elején konkrétan tovább erősítették a közönségben, kijelentve, hogy „mi 15 millió magyar zenekara vagyunk". Az ünnepi műsor is mindennek jegyében zajlott le. Az előadás visszatérő motívumát adta Márai Sándor *Mennyből az angyal* (amely vers szintén előadásra került) című versből kiemelt sor a magyar nemzetről mint a „népek Krisztusá"-ról. Az énekelt versek és népdalok mindegyike a „magyar nemzeti hagyományvilágból és kultúrából" merített.

Így többek között elhangzott a *Nemzeti dal* és több negyvennyolchoz kötődő Kossuth-nóta is. A „Kossuth Lajos azt üzente . . ." kezdetű népszerű dalt a közönséggel együtt énekelték az előadók. Ennek azért is lehet sajátos jelentősége, mert ezt a dalt – tapasztalataim szerint – kutatott közösségem tagjai csupán családi vagy baráti körben énekelték „szabadon". Egy korábbi eset során tanúja voltam egy lakodalom konfliktushelyzetének, amely e dal éneklése nyomán alakult ki. Magyarországi vendégek ugyanis a mulatság hajnali szakaszában rázendítettek erre a nótára, mire az otthoni résztvevők megkérték őket, fejezzék be az éneklést. E dal kontextusa a mindennapok során a „kiegyenlítődés" kisebbségi normarendszerének megfelelően a legbelső saját környezetek tere. A magyarországi–erdélyi előadók kezdeményezésére azonban ezek a „gátak" felszabadultak a kisebbségi lét szabályrendszereinek megfelelő „pszichés nyomások" alól – ahogy, mint később látni fogjuk, jellemezték mindezt beszélgetőtársaim –, amely nyomást a saját kultúra terének bejáratánál demonstrálók kiabálásai felerősítve aktualizálták.

Az előadás további hangulata is e „lelki szelep" jegyében fokozódott. Az egy évvel ezelőtt zentai fiatalok által előadott „*Szállj, dalom, szállj . . .*" kezdetű ének is elhangzott, ezáltal legitimálva, tovább mélyítve ezen ének népszerűvé vált mondanivalóját, a kisebbségi identitás nemzeti tartalmainak nyíltabb, erőteljesebb felvállalását és továbbadását a következő generációk számára.

A *Himnusz* és a *Szózat* szintén része volt az ünnepnek, amelyet immár – ellentétben a két évvel ezelőtti rítussal – a közönség is „evidens"-nek, „természetes"-nek minősített később, együtt énekelve őket az előadókkal. A két évvel ezelőtti rítusokhoz képeset további változást hozott a „Délvidék" kifejezés evidenssé válása, amely az idén senkinek sem tűnt „újszerű"-nek.[3]

A műsor végén felállva tapsolt a közönség, tagjai később így interpretálták az elhangzottakat:

„Fellélegzés. Ez volt a lényeg. Láttad azokat a nacionalistákat, féltünk, hogy baj lesz, aztán ezek az erdélyi gyerekek rákezdték, és végre nem érdekelt, kijöhetett a feszültség."

„Azért ez az igazi, ez hiányzik nekünk, hogy végre feloldódjunk meg feltöltődjünk, legyen erőnk a pszichés nyomások alatt is magunk lenni."

„A Kossuth-nóta, meg hogy a Hargitát is emlegették, meg a nemzeti imádságok az erő, ami itt éltet minket, hogy ne csak teher legyen, hogy legyen még elég magyar, ahogy ezek abban a délvidéki himnuszban énekelték."

A „délvidéki himnusz", amelyet utolsóként idézett beszélgetőtársam említett, az előadás legpozitívabban értékelt momentuma volt. Amikor az előadók felkonferálták Mártonffy Miklós *Piros szív, fehér hó, zöld levél* című művét mint azt az éneket, amely „lassan délvidéki himnusszá kezd válni", a nézők többsége kíváncsian várta a folytatást, hiszen most hallottak először erről a szerzeményről. Az ének ennek ellenére nagy sikert aratott, a műsor után hosszú sor állt a színpad előtt, hogy megvásárolhassa az éneket tartalmazó hanghordozókat.

Az említett éneket később is minden résztvevő mint a „délvidéki himnusz"-t említette, további jelentéstartalmakat fűzve hozzá. Lássuk ezért először is az ének szövegét:

Piros szív, fehér hó, zöld levél.
Piros hajnal, fehér álom, zöld remény.
Új tavasz jön, új remény,
Hogy visszatér még a fény.
Piros szív, fehér hó, zöld levél.
Új tavasz jön, új remény,
Hogy visszatér még a fény.
Piros szív, fehér hó, zöld levél.

Zenta és szép Magyarkanizsa,
Zombori rózsafák illata,
Szabadkáról zeng a dal.
Jaj, lesz-e még elég magyar?
Száll a dal, zeng a dal, hív a dal.
Szabadkáról zeng a dal.
Jaj, lesz-e még elég magyar?
Száll a dal, zeng a dal, hív a dal.

Esküvők, katonák, ünnepek,
Ősi föld, sok vidám kisgyerek,
Szabadkáról zeng a dal.
Jaj, lesz-e még elég magyar?
Száll a dal, zeng a dal, hív a dal.
Szabadkáról zeng a dal.
Jaj, lesz-e még elég magyar?
Száll a dal, zeng a dal, hív a dal.

Piros szív, fehér hó, zöld levél,
Piros hajnal, fehér álom, zöld remény.
Új tavasz jön, új remény,
Hogy visszatér még a fény.
Piros szív, fehér hó, zöld levél.

Ne sárgulj, maradj zöld, fűzfaág!
Jó anyám kertjében sok virág.
Muskátlik, tulipán, violák, szarkaláb.
Ne sárgulj, maradj zöld, fűzfaág!
Muskátlik, tulipán, violák, szarkaláb.
Ne sárgulj, maradj zöld, fűzfaág!

Hogyha kell, megesküszöm, ott leszek,
Hogyha kell, megesküszöm, elmegyek,
Nyílik majd még sok virág a zombori rózsafán.
Ne sárgulj, maradj zöld, fűzfaág!
Nyílik majd még sok virág a zombori rózsafán.
Ne sárgulj, maradj zöld, fűzfaág.

Mint említettem, beszélgetőtársaim a rítus után az éneket többször meghallgatva, a szöveget megtanulva különböző interpretációkat fűztek a vers szavaihoz:

„*Piros szív, fehér hó, zöld levél* – olyan gondolatokat juttatnak eszembe, hogy még visszatér a fény, hogy sokan még úgy gondolták, hogy visszatérhet még a fény. Ez volt az előző magyar kormány idején, amikor még azt gondolták, hogy a Vajdaságban is vannak magyarok. És hát nem kell feltétlenül azt gondolni, hogy ha valaki kimondja: piros, fehér, zöld, az már rögtön mások ellen van, hogy visszasírja Trianont, vagy antiszemita. Nem az, hogy szerbellenes, nem kirekesztő, mert itt egyáltalán nem erről van szó.

Ennek kettős oldala van, mert ha valaki Magyarországon mondja ki, már az is probléma, de ha a Vajdaságban, az már alapvető probléma, pedig egyáltalán nem így kellene hogy legyen, mert nem erre gondolnak, akik ezt érzik, és arra vágynak, hogy visszatér még a fény.

Nem arra gondolnak, hanem arra, amit Ágoston püspök úr mondott, amit nagyapám mesélt, hogy amikor hangoztatták a második világháború alatt, a magyar időkben, hogy legyen úgy, mint régen volt, akik visszasírták a Nagy-

Magyarországot, akkor azt mondta a templomban, hogy ne úgy legyen, ahogy régen volt, hanem legyen úgy, ahogy még sose volt.

Mi is ezt várjuk. Hogy ne legyen az a valamit valamiért, hogy mindegyik korszaknak olyan oldala volt, hogy a másik elleni kirekesztést erősítette, képviselte. Ő is azt hangsúlyozta, hogy ha valaki hatalmon van vagy nincs hatalmon, hanem egy olyan Magyarországot hangsúlyozott ő, olyan világot vágyott, ami csak utópisztikus, de ami mégis van, mert ilyenkor erre spanolódnak föl a Vajdaságban az emberek."

„Például én, amikor ezt hallom, hogy »piros szív, fehér hó, zöld levél«, egy olyan országot vágyok, ahol tényleg nem a kirekesztés, hanem az együttlét a lényeg, de ahol mégis fontos a piros-fehér-zöld is, a kiegyenlítődés talaján áll, az határozza meg, ahol így tényleg van fény, ahol nagyon fontos nekünk a magyarságunk, amit nyíltan meg is élhetünk. Ez a fény nekünk. És nem úgy, ahogy régen volt, a határok által. És ugyanúgy benne van az is, hogy másképp mondjuk, mint azok a magyarországiak, akik hangsúlyozzák, hogy piros-fehér-zöld, és emellett kirekesztőek. És másképp mondjuk azoknál is, akik nem mondják ott a piros-fehér-zöldet."

Az idézettekből láttuk: a saját identitás nemzeti tartalmainak kiterjesztése és nyilvános vállalásának újfajta stratégiája nyer megfogalmazást a „délvidéki himnusz" kapcsán. Ebben az esetben ráadásul „olyan Magyarország"-ot említett beszélgetőtársam, amellyel kapcsolatban arra következtethetünk, hogy a magyar nemzetre vonatkozó gondolatok, elképzelések kognitív környezete a vajdasági magyar valóságot is Magyarországhoz kapcsolja. Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy a „magyar ügy"-ön belül mégis élesen elhatárolódnak a vajdasági realitások, hiszen az elmondottak hangsúlyozták, hogy nem Trianonhoz vagy a „kirekesztés"-hez kapcsolódnak a nyílt nemzeti identitásvállalás stratégiái. Mindehhez egyik mintaként a volt délvidéki református püspök, Ágoston Sándor továbbörökített gondolatát hozták föl. Ágoston püspök úr tanítása beszélgetőtársam nagyszüleinek élettapasztalataihoz is kapcsolódik, akik a „magyar időkben" nőttek fel, és az ateista-autoritárius rendszer évtizedein át hagyományozták tovább a kultúra „éjszakai", rejtett családi alkalmain az „igazi"-nak, „autentikus"-nak értékelt nemzeti tartalmakat. E tartalmak azonban, mint láthattuk, csak úgy élhetnek itt, a Vajdaságban, ha „nem kirekesztőek a szerbek felé sem".

Mindezeket összegezve – idézett beszélgetőtársam szavaival – „azért fog, lehet, elterjedni mint egy himnusz, mert aki nem vajdasági, az ezt nem írhatta, olyan finomságok vannak benne, amihez kapcsolódhatunk."

Hasonlóan szólnak minderről a következő interjúrészletek is:

„Nekem ebből annyi szép dolog jön elő, nem mondja ki direkten, hogy új tavasz jön, új remény, hogy visszatér még a fény. Épp ez az, hogy mi így éljük meg a magyarságunkat, nem úgy, hogy például, ha úgy énekelnénk, hogy visszatér a Délvidék. Pont ez érződne, ha valaki először ezt hallja. És ha azt énekelnék, hogy visszatér a Délvidék, akkor összerezzennének, hogy azt akarják majd mondani, hogy visszatér a Délvidék. De az nem a miénk. Mi nem így akarjuk, hogy most direkten, harciasan térnénk vissza. Az nem visszatérés,

nem ez a visszatérés. Nem az, hogy verjük a mellünket, hogy határmódosítás meg ilyesmi, hanem úgy térne vissza a fény, hogy benne vannak a zombori rózsafák, ahol Zombor egy sötétzöld város, ahol sötétzöldek a fák lombjai, szemben Magyarországgal, ahol világoszöldek. Mert a Vajdaságban van, ahol ott vannak a szerbek is, és épp ezért másképp éljük meg a magyarságunkat mi is, mint Magyarországon a magyarországiak. És a fény csak akkor fény, ha mindenkire világít."

Idézett interjúrészletem érzékletesen foglalja össze mindazt, amit a „kiegyenlítődés" kisebbségi stratégiáiról korábban olvashattunk, hiszen az, hogy „nem mondja ki direkten, hogy új tavasz jön (. . .)" jeleníti meg a „mi" kultúránkat, amelyben csupán úgy várható fény, ha a saját identitás szabad felvállalása a szerbséggel való békés együttélés mindennapjainak keretében történik meg. Korábban láthattuk, a délvidéki magyarság saját kulturális identitáskategóriáinak egyik integráló eleme az egyetemes magyar nemzeten belüli másságuk, különbözőségük megfogalmazása is. Ennek a különbözőségnek pedig ettől elválaszthatatlan értékét a szerbséggel való együttélés pozitív hozományai, adaptációi jelentik. Az elemzett ének mellett ugyanez a jelentés mélyült el a rítusok során, amikor az egyik szerb résztvevőt egy „nacionalista szélsőséges magyarkodónak" minősített személy sértette meg azzal, hogy mit keres itt, ezen a „magyar ünnep"-en. A résztvevők akkor és később is „deviáns"-nak és felháborítónak ítélték meg az illető személynek ezt a tettét, mivel „ez a mi ünnepünk, és ha mi együtt vagyunk, csak akkor lehetünk mi itt, a Vajdaságban, ha békében tiszteljük és becsüljük egymást" – fogalmazott egyik beszélgetőtársam. Ezt az esetet tehát ugyanígy „szélsőségesen ellenséges", „nem idevaló", „idegen" és agresszív viselkedésnek ítélték meg, mint a színházterem előtti történéseket.

A vajdasági magyar kultúra tehát csak akkor „igazi", „hiteles", ha magában foglalja, „fölmutatja" a szerb kultúrával való együttélésből fakadó adaptáció jelzéseit, s ha betartja az együttélés alatt kialakult viselkedés normarendszereit. Mindez elemzett énekünk kapcsán is felmerült:

„Ennek a dalnak a dallama is vajdasági, nem hivalkodó, szép és szomorú, de mégis van benne remény és élet és erő, a legjobban a Balašević-dalokra emlékeztet. Vajdasági hangulat árad belőle, mint a Balašević-dalokból. A Balašević ezt értené is, mert ő mindig a közös kultúrára esküdött, igazi vajdasági szerb, aki szereti a magyarokat is, énekel is róluk, meg minden népet itt. Érti, hogy a Vajdaság ettől Vajdaság."[4]

Az elmondottak mellett az elemzett ének további reménye, hogy a hallgatók lokális kötődéseit is kifejezi, ráadásul újra „hitelesen", hiszen a szövegben foglaltakhoz valóságos élményeket kötnek következő interjúrészleteim is:

„Ezt nem írhatta magyarországi, csak valaki vajdasági, mert csak egy vajdasági ismerheti így a zombori rózsafákat."

„Minden benne van, ami hozzám kötődik: Zenta, ahol éltem, Magyarkanizsa, ahol mindig átmegy az autóm, Zombor, ahol születtem. Muskátlik . . ., amikor Norvégiában voltam egyszer, nagyszüleimnek küldtem egy képeslapot, amin muskátli volt az ablakban, és azt írtam nekik, hogy itt is muskátli van az

ablakban, de mégis hidegek az emberek. A muskátli csak itt, délen és csak így a miénk. A másik az, hogy ott van a szarkaláb, amikor Zentán mindig a buszállomásról mentem haza, ott az egyik ház előtt mindig szarkaláb volt, és mindig megnéztem. Akkor a tulipánról mindig az jut először eszembe, hogy Feketicsen (Bácsfeketehegyen) a nagyszüleimnél a kert mindig tele van tulipánnal, meg »jó anyám kertje« Zentán is tele van tulipánnal. A zombori rózsafák pedig, hát ott születtem, és akkor mindjárt a vajdasági zöld jut róla eszembe, ami Zomborban van, pedig ritkán voltam ott. Ahogy apám iskolába járt ott, anyám ott szült engem, ezek élnek bennem a régi mesék által. Nem tudom, ki írta ezt a himnuszt, de biztos vajdasági, mert azokról beszél, ami bennünk van, megszólít minket."

„Minden benne van, mert azt mondja, hogy ha kell, ott leszek, ha kell, elmegyek, ami egy vajdasági magyarban fogalmazódhat meg, hogy ha kell elmenni, akkor hozok haza abból, amiért elmentem. Így is lehet érteni, meg úgy is, ha kell, akkor maradok, mert maradni is kell. Ez kapcsolódik ahhoz, hogy a Vajdaságban el fog-e terjedni ez a himnusz és lehet-e himnusz. Egy olyan rétegnek lehet a himnusza, akik ezt értékelik. Mert a Vajdaságban is van egy réteg, aki ezt értékeli, és van, aki nem értékeli. Zenta például egy olyan közösség, ahol sokaknak ez fontos. Zentán sokan érzik és értik. De hát a temetőben is húszan voltak kint. Érdekes, hogy Zentán sokaknál csak akkor tudtam meg, hogy értik és érzik ezt, amikor láttam, hogy eljárnak a színházba."

Az idézettek mellett azonban az is felmerült beszélgetéseim során, hogy még így sem lehet minden vajdasági magyar „himnusz"-a az említett ének. A következő interjúrészlet ehhez fűződve fejti ki és jellemzi a vajdasági kisebbségi társadalomban létező törésvonalakat, s az ezek mögött álló jelentéstartalmakat:

„Akik eljárnak a színházba, azok a templomba is eljárnak. Akik nem, azok nem így élik meg. Főleg a vegyes házasságokban élők. Ők nem így élik meg, hogy visszatér a fény, nekik ez olyan, mintha azt mondanák nekünk, hogy visszatér a Délvidék, és ez nekik sértő. Itt, Zentán, de akiknek még nem . . . ott nem Zentán kell gondolkodni ebben."

Az idézetekből láthatjuk, hogy a zentai magyarságot a kisebbségi törésvonalak mentén mint lokális közösséget a magyarságot „nyíltabban és őszintébben" felvállaló közösségként értékelik, emellett azonban a közösségen belül is megjelölik a törésvonalakat. S e törésvonalak tudatosulásához a rituális tapasztalatokat köti utóbb idézett interjúrészletem, rávilágítva, hogy csupán a belső-biztonságos kulturális környezetben reprezentálódnak „szabadon" a nemzeti tartalmak az interetnikus kapcsolatok nyilvános tereiben alkalmazott identitásstratégiákkal ellentétben.

Mindezek magyarázataként az elmúlt évtizedek „kompromisszumkereső" kisebbségi stratégiáinak hatását látják még huszonéves interjúalanyaim is:

„Van itt egy új generáció, a felnövők, akik körében ez a himnusz meg amit takar, el fog terjedni. A már elmúlt tizennyolc évesek, magyar szakosok motorjai kezdenek lenni a nemzeti kultúrának, meg úgy hallom, a Tehetséggondozó Gimnáziumba is nagyon magyarok járnak. Ők azok, akik továbbviszik,

mert ez az én meg az előttem levő generációból kimaradt, de az utánunk jövők, pont a ma 18-19 évesek azok, akik megint a nagyszülők értékeit viszik tovább."

„Mi is még megéltük Nagy-Jugoszlávia végét, és ez is befolyásolja, hogy hogyan éli meg a szerbséggel való kapcsolatokat. Én már nem mentem körbe Nagy-Jugoszlávián, csak Horvátországban voltam egyszer. De ha visszamennék oda, ahol voltam, vagy akár Szlovéniába, ahol sose voltam, mégis nosztalgiával élném meg. Ők már nem élik ezt meg, akik a Nagy-Jugoszlávia felbomlása alatt 5-6 évesek voltak, mert nekik Nagy-Jugoszlávia nem jelent semmit. De még bennünk is, meg az idősebbek legtöbbjében is mindennek ellenére ott van a nosztalgia, a régi anyagi értelemben jobb meg békésebb világ után. Amihez meg gyerekkori élmények és ezért pozitív érzések csatlakoznak. Meg hát a szüleink se nagyon mondták, hogy Titót ne szeressük, mert nem akarták, hogy bajunk legyen az iskolában. Titót olvastuk a slikovnicában (képeskönyvben), nézegettük a képeit, hallgattuk a szép történeteket róla, és úgy éreztük, mint a *Tito és én* című filmben, hogy »Tito, az igen, király«."

Az idézett beszélgetésekből láthattuk, hogy az említett énekkel kapcsolatban a saját kisebbségi kultúra és identitás komplex jelentéstartalmai tárultak fel számunkra.

Olvashattuk, az ének azért ért el kedvező hatást, mert egyaránt magában foglalja a délvidéki magyarság mindennapi kultúrájának realitásait a lokális identitásokhoz a „kiegyenlítődés" viselkedésmintáihoz és a vajdasági magyarság „különbözőségeihez" kötődve az egyetemes magyar nemzeti kultúrán belül. S ami talán a legfontosabb, mindezzel együtt (s ezért „hitelesen") fejezi ki és legitimálja az új nemzeti stratégiák folyamatait és jellemzőit a felnövekvő „tiszta" generációk felé alkalmazott kulturális-interetnikus szocializáció irányelveivel megegyezve. A dal így lehet „külön himnusza a Délvidéknek, mert kifejezi, hogy nemzetrész vagyunk, a nemzethez kötődünk, de mint déliek, délvidékiek" – ahogy egyik beszélgetőtársam összefoglalta számomra mindezt. E „délvidéki himnusz" tehát egyszerre fejezi ki az egyetemes magyar nemzet eszméjét, a hozzá való kötődést s e kötődés sajátos („saját") délvidéki értékét is. Ennek nyílt kifejeződése pedig – mint szintén láthattuk – elsősorban az „erős magyar helyek"-nek minősített közösségekben valósulhat meg, de itt is főként a saját kultúra rejtett környezetében, illetve a „tiszta", „felnövekvő" generációk körében, akik „méltó és hiteles" továbbvivői lehetnek az „autentikus" délvidéki magyar kultúrának. Az említett „erős magyar hely"-nek minősített közösség a zentai magyarok számára maga Zenta még a korábban említett törésvonalak ellenére is, hiszen – más interjúrészletem szavaival – „akárhogy is van, mindent összevetve erős magyar közösség vagyunk, az se véletlen, hogy itt ilyen volt az ünnep, és ezeket az énekeket is nekünk énekelték, mert mi azért meg is tartjuk ezeket."

Ehhez „az erős magyar" identitáshoz azonban további kiegészítéseket fűztek beszélgetőtársaim:

„Bennünk azért erős a magyar érzés, de látod, fel kell ébreszteni bennünk is, kívülről."

„Látod, ha kintről jön az inspirálás, beindulunk, aztán megy minden tovább, de magunk kevesek vagyunk, mert lefarag minket a mindennapi őrlődés."

„Ezek a Kamilláék meg az erdélyi gyerekek nagyon kellettek. Féltem, hogy erőlködnek majd, vagy magyarkodnak, de nem ez volt, hanem fellélegeztettek minket. Ezt kell tanulnunk, hogy együtt vagyunk, meg pótoljuk a magyarságot, na, ezért megyek most is Bácskossuthfalvára."

Az utóbbi interjúrészlethez kapcsolódva, láthattuk a két évvel ezelőtti bácskossuthfalvi leírásnál (Papp, 2002), hogy ezen „központi"-nak nevezett interlokális ünnep alkalmával a nemzeti tartalmak nyíltan és egyértelműbben fejeződnek ki a részvevők számára, mint a saját lokális rítusok során. Az itt átélhető nemzeti rítussorozat a „kiegyenlítődés" mindennapos stratégiáival szemben nyilvános interetnikus tereket ruház fel nemzeti jelképekkel és retorikus tartalmakkal a nemzeti megemlékezések kiemelt, hangsúlyos idejével megegyezve. Ennek jelentőségét kellőképpen érzékelhetjük annak a szintén korábban elemzett jelenségegyüttesnek a fényében is, amelynek során láthattuk, hogy az egyes lokális közösségek kulturális gyakorlatában a „kiegyenlítődés" kisebbségi stratégiáinak megfelelve, a nyilvános, interetnikus térben tartott magyar rítusok nem egyezhettek meg a nemzeti ünnepek időpontjaival, mert azokat a magyar közösség is „túlzott, nem megfelelő magyarkodás"-nak értékeli (Papp, 2003).

Ezzel szemben a negyvennyolcas „központi ünnepek", ahol minden vajdasági magyar közösség képviselteti magát, együtt reprezentálják a nemzeti tartalmakat a nyilvános társadalmi térben a magyar ünnep időpontjában.

Láthattuk azt is, hogy a lokalitásokból érkezőkre e másfajta viselkedésminta változásokra inspiráló erővel bír, így ezek értelmezése nélkül a lokális magyar kultúra jellemzőit sem érthetnénk meg a maguk teljességében.

A zentai látogatók számára is olyan „kinti, ösztönző erő"-nek értékelődik e „központi ünnep", mint a külföldi résztvevők szerepe az előbb elemzett zentai rítusok során, s amelynek „ösztönző" jelentéseit tudatosan készülnek adaptálni a résztvevők.

A továbbiakban a bácskossuthfalvi „központi ünnep" 2004. évi valóságtartalmaira pillanthatunk rá.

BÁCSKOSSUTHFALVA, 2004. MÁRCIUS 14.

Március 14-e vasárnapra esett, így ismét több ezer résztvevője lehetett e rítusnak. A különböző közösségekből érkezők számára a két évvel ezelőtti állapotokhoz képest megérkezésük pillanatában feltűnt a rituális tér kibővülése. A több mint tíz éve ismétlődő rítusok során ugyanis fokozatosan bővült, és mára állandósult ezen ünnepi tér „rituális-nemzeti háromszög"-et alkotva a község központjában. Ennek megfelelően a hétköznapok során olyan nemzeti szimbólumok zárják közre a település központi terét, amelyek ezáltal a helyi kisebbségi kultúra nyilvános térben megjelenített nemzeti jelentéstartalmait mélyítik el a helyi lakosokban és az idelátogatókban. Nem véletlen, hogy az utóbbi évek során a március 15-éhez kapcsolódó rítusokon résztvevők több külön programot, kirándulást szerveztek saját lokalitásukban, illetve külföldi (elsősorban erdélyi és magyarországi) ismerőseikkel ezen bácskossuthfalvi – ahogy többen nevezték – „nemzeti tér" megtekintésére.

E nemzeti tér egyik domináns környezete a március 15-i rítusok középpontjában álló Kossuth-szobrot körülvevő park, amelyet beszélgetőtársaim humorosan „nemzeti park"-nak kereszteltek el.

A Kossuth-szobor hátterében áll az első világháború hősi halottaira emlékeztető emlékmű. A hozzá kötődő jelentéstartalmakat beszélgetőtársaim „tipikus vajdasági sztori"-nak nevezték, elmondásuk szerint ugyanis ebből az emlékműből „a kommunisták partizán spomeniket (emlékművet) csináltattak, de aki ezt megcsinálta nekik, az csak szappannal mosta le, és amikor vége lett az uralmuknak, csak le kellett kaparni, és újra lehetett írni rá".

Az ehhez az emlékműhöz kapcsolt narratívák a vajdasági lokalitások közötti, negatívan értékelt és a múlt – beszélgetőtársaim szavait idézve – „káros, romboló" hatásaihoz kötött távolságot is jellemezték:

„Sok máshonnan jövőnek külön el kell mondani, hogy ez nem partizánszobor."

„Mi se tudtuk először, hogy ez magyar emlék. Látod, nemcsak a hagyományainkat nem ismertük a titoizmus alatt, de egymást se. Még azt se tudtuk, hogy van ilyen, hogy Bácskossuthfalva, meg hogy itt eldugták, meg őrzik Kossuthnak a szobrát, hát nem is tudhattuk. Most azért jó ide mindig eljönni, mert végre egymást is megismerjük, meg a közös hagyományt, meg az őseinknek a hagyatékát."

Az elmúlt évtizedek során „elrejtett" hősök emléke és a Kossuth-szobor tehát egyszerre mélyítik el a résztvevők számára az elmúlt rendszer „romboló" hatásait, s az ennek megfelelő „zárt", „belső" terekbe szorult saját kultúra jellemzőit és e „nemzeti park", valamint az itt minden évben megismétlődő nemzeti ünnep jelentőségét, mint ami „feloldja" a korábbi negatív folyamatok következményeit, megnyitva az utat egy újfajta kollektíven alkalmazható kisebbségi stratégia perspektívája előtt.

Ugyanebben a térben látható egy kopjafa, amelyen három évszámot – 896, 1786, 1996 – olvashat a látogató. E három évszám egyaránt utal a honfoglalásra, a település magyar közösségének idetelepülésére, török világ után és a mai idők emlékezetére, amely e három évszámot összekapcsolva az egységes nemzeti összetartozást reprezentálja a lokális település nemzeti szülőföldhöz való tartozása hitelességének a kifejezésével. Mindez a zentai résztvevők számára összekapcsolódott a korábban pl. a zentai köztemetőben olvasottakról elmondottakkal, a nemzeti szülőföld tágabb környezetének a Vajdasághoz kapcsolásához, a „délvidéki nemzetrész"-identitás kifejezéséhez. És ugyanezen tartalmak rituális elmélyítését és megjelenítését ruházzák fel az e térben ismétlődő, március 15-éhez kapcsolódó rítusok is.

A „nemzeti park"-kal szemben áll e rítusok másik környezete, a református templom is, amelynek kertjében a turulmadár szobra szintén a fent bemutatott jelentéseket tudatosítja. Ennek megfelelően talapzatán a következőket olvashatjuk:

„A Kárpát-medence magyarsága állította az ezredfordulón."

Láthattuk, a két évvel ezelőtti rítusok helyszínéül e fenti két környezet szolgált. 2004-ben azonban e tér tovább bővült a koszorúzópark és a reformá-

tus templom által határolt épülettel. E bővítést az idei rítus eseményei adták, mivel ezen épület szolgált helyszínéül az ünnep kezdő eseményének, a Kossuth Lajosról szóló kiállítás megnyitójának. Az ünnepre érkezők számára elsőként feltűnő jelenség volt, hogy ezen épület oromzatán (csakúgy, mint a koszorúzásra váró Kossuth-szobor rituális terében) a szövetségi és a köztársasági mellett látható volt a magyar zászló is. A zentai látogatók rögtön meg is jegyezték mindezt:

„Látod, itt ki van téve, ezek merik, nekünk is így kéne."

Mint korábban is láttuk, Bácskossuthfalva olyan regionális „nemzeti minta"-ul szolgál a többi lokalitás résztvevőinek, amely „mintákat" pozitív és követendő kisebbségi stratégiának értékelnek, akár a nyilvános-látható térben történő nemzeti-szimbolikus reprezentációkat, akár az ebben a környezetben megvalósuló rituális gyakorlat mozzanatait tekintjük.

A két évvel ezelőtti eseményekhez hasonlóan az idén is kis kosárkákkal várták az érkezőket a népviseletbe öltözött fiatalok, minden látogató ruhájára feltűzve a nemzeti szalagot. Aki azonban a kiállítás megnyitójára nem jött el, hanem csupán a második rituális esemény, az istentisztelet által kapcsolódott be a rítusba, azokat a templomkert bejáratánál várták más kokárdatűző fiatalok. S aki még később érkezett, azt a park menti úton várták, s ott tűzték rá a kokárdát. A rítus során tehát mindenki kokárdát viselt, akik valahogy mégsem kaptak, azokat mások irányították oda az említett fiatalokhoz, ismét kifejezve e központi rítus eltérő és „iránymutató" tartalmait a különböző lokalitásokból érkezők számára. A nemzetiszín szalag így nyilvánosan felvállalt és reprezentált „kötelező" rituális jelzéssé vált.

A rítussorozat második mozzanata a református templomban megtartott ünnepi istentisztelet volt. A templom szakrális környezete összefonódott a nemzeti tartalmakkal, erre utalt a mindennapok során (a turulszoborral együtt) a vallás és a nemzettudat összefüggését kinyilvánító millenniumi, nemzetiszín emlékzászló, illetve az erre az ünnepre feldíszített Úr asztala, amelyen a gyertyák, a díszes terítők és a virágok a nemzeti színek szerint lettek összeállítva.

Az ünnepi istentisztelet is e jelentéstartalmak elmélyítése mentén zajlott le:

A templomi rítust a *Szózat* és a *Himnusz* közös éneklése foglalta keretbe. Az istentisztelet emellett kereszteléssel gazdagodott a két évvel ezelőtti ünnephez képest. A keresztelés során a lelkész szimbolikusan azonosította a gyermeket a magyar nemzettel, kifejtve: „A nemzet addig él, amíg gyermeket keresztelünk", és megköszönve Istennek, hogy megőrizte e kisgyermek édesanyjának életét, ahogy a „mi édesanya-nemzetünket is életben tartottad, hogy még gyermekei lehetünk".

A keresztelendő gyermek nevének (Timót, Isten becsülője) jelentése kapcsán rámutatott a nemzet és a kereszténység értékeinek elválaszthatatlan voltára: „Bárcsak a nemzetet is megkeresztelhetnénk, mi, magyarok mindnyájan Isten szolgái lennénk, akkor Isten áldása éltethetne minket."

Az eddigieket összefoglalva kijelentette: a most keresztelendő gyermek, bár „kisebbségiként" fog felnőni, de ezzel együtt és ezzel a sorssal lesz az egyetemes anyanemzet tagja.

A rítus résztvevői később így interpretálták mindezt:

„Gyönyörű volt, hogy így most keresztelték azt a kicsit, megható, hogy ő már lehet, hogy egy jobb magyarságba nő bele, mert mi ezt látjuk, és hát ha másért se, de pont érette ezt a magyarságot visszük, ahogy tudjuk."

„Ez a gyerek, mint mi, kicsi, de még lehet nagy is. Jó volt, hogy így beszélt a pap is erről, mert tényleg mi is kicsik, kisebbség vagyunk, de ha Isten véd, meg összefogunk, mi is lehetünk felnőttek."

A rítus további mozzanatai is e keresztelő köré fonódtak, az ott bemutatott és elhangzott jelentéseket részletezték, bontották tovább a negyvennyolcas eseményekhez fűzve.

Mindezt ismét egy Magyarországról hívott, s így a magyar nemzet egyetemességét és összetartozását reprezentáló lelkész fejtette ki, utalva a „negyvennyolcas hitre", amely elválaszthatatlan volt a magyar nemzet összetartozásának és a szabadság keresztényi alapértékének (1Kor 3, 16–17) hitétől. „Nemzeti egység és szabadság csak akkor épülhet tehát, ha Istent is belevonjuk sorsunkba" – fejtette ki az igehirdető, megegyezve a korábban bemutatott zentai rítus katolikus plébánosának szavaival.

A nemzeti-egyetemes összetartozás, „nemzeti communitas" (vö. Turner, 1997) jelentéstartalmait mélyítette el, tudatosította ebben az évben is a koszorúzáshoz kapcsolódó ünnepség.

Az „összefogás", „összetartozás" hangsúlyozott kijelentéseivel párhuzamosan a rituális retorikában is megjelent az idei eseményekben újra és újra felbukkanó „haza" és „szülőföld", „őseink földje" szimbolikus kiterjesztése a „teljes Délvidékre", illetve az „egész Kárpát-medencére". Ezáltal is folytatódott a lokális identitások „rituális feloldása" a „nemzeti kultúra egyetemességében".

Maga a „Délvidék" kifejezés itt is a résztvevők evidenciakészleteként „természetes", „teljesen normális" részévé vált – ahogy jellemezték a pusztán már csak a kutatónak, de annak is csak „kötelességből" és elvétve – feltűnő kifejezést.

Ugyanígy a rítus során kizárólag „Bácskossuthfalvának" nevezték az ünnep helyszínéül szolgáló települést. Mint a két évvel ezelőtti ünnep leírásánál olvashattuk, az adott közösség elnevezése a mindennapi nyelvhasználat során Ómoravica[5], amelynek tükörfordítása a szerb Stara Moravica településnév. E település 1909-től 1922-ig viselte hivatalosan a Bácskossuthfalva nevet, így a későbbi köznyelvben nem használták ezt az elnevezést. A Kossuth-szobor jelentősége, annak elrejtése, majd az elmúlt évek során a Kossuth-szobor köré szerveződő negyvennyolcas ünnepek folyamatossá váló központi rituális szerepe, valamint a nemzeti kultúrához való tartozás említett folyamatokkal párhuzamos tudatosulás felértékelte a Bácskossuthfalva elnevezés presztízsét s legitimációját. 2002-ben azonban a „Vajdaság" helyett a „Délvidék" kifejezést hangsúlyozták a rítusok során, „Bácskossuthfalva" nem kapott ilyetén hangsúlyt.

Az idén viszont – mire a „Délvidék" megnevezés a mindennapos kulturális nyelvhasználat részévé vált – a „Bácskossuthfalva" megnevezés kapott érezhető hangsúlyt a rituális retorikában kifejtve: „megszokott lett ez az elnevezés mára, nem is lesz idegen, mert a miénk ez, minket mutat, ahogy ennek az ünnepnek is a szelleme a nemzeti egység szelleme" – ahogy az egyik résztvevő később interpretálta.

E jelenség hátteréhez tartozik a helyi közösséget napjainkban is megosztó vita arról, mi legyen (a kedvezőbb politikai környezet lehetséges reményeként) a település magyar neve. A vita a két fenti elnevezés körül tematizálódik a kisebbségi stratégiák különböző lehetőségei, s a mögöttük álló értékrendek közötti törésvonalak mentén meghúzódó lokális különbségeknek megfelelve. Mivel elemzett rítusunk a kisebbségi kultúra nemzeti tartalmainak nyilvános kifejeződését reprezentálja, ezért a rituális szövegkörnyezetben folyamatosan a „Bácskossuthfalva" elnevezés kommunikálódott a résztvevők irányában.

Az említett nemzeti tartalmak nyilvános megjelenítését erősítették az ünnepi beszédek, a magyarországi testvérváros és a politikai vezetők küldöttjei, s a keresztény egyházak képviselői egyaránt.

A rituális tér egyik marginális pontján azonban ismét megjelentek a „szélsőségesek", csak itt „magyar kivonatban" – ahogy egyik beszélgetőtársam fogalmazott meglátva a szobor hátterében elhelyezkedő, néhány fiatalból álló skinhead csoportot. Ez utóbbiak megjelenése – noha félrevonulva, passzívan vettek részt a rítusban – önmagában és egységesen negatív reakciókat váltott ki a jelenlevőkből. Az előbbiek során bemutatott zentai esethez hasonlóan itt is azért jellemezték „teljesen idegen"-nek, „elítélendő"-nek ezen „szélsőségek" megjelenését, mert az általuk képviselt magatartásminta „totálisan ellentétes az életünkkel meg az értékeinkkel, amit mi itt kialakítottunk" – ahogy egyik beszélgetőtársam fogalmazott. A fent említett csoport reprezentált ideológiája és viselkedése egyrészt veszélyezteti tehát a „kiegyenlítődés" kialakult interetnikus szabályrendszereit, s ezáltal „nem is lehet hiteles sose", mivel nem egyezik meg ezen kisebbségi viselkedésrendszer mögött álló közösségi érték- és normarendszerrel.

Ezen az eseten keresztül azt is láthatjuk, hogy az autentikus magyar nemzeti kultúra nyílt felvállalása is csupán akkor válhat „hitelessé", ha a mindennapok kisebbségi kulturális gyakorlatához és értékrendszeréhez illeszkedik. Ezen gyakorlat és értékrendszer változhat is, hangsúlyosabb jelentésekkel bővülhetnek elemei, s ennek kapcsán konfliktusok is létrejöhetnek a közösségben, de mindezek kizárólag a kialakult, rutinszerűvé vált kulturális keretek kollektív határain belül történhetnek meg. Aki ezeknek a kereteknek nem felel meg, a saját közösség perifériáján is túl kerül. Erre utal, hogy míg a rítusok során „az egyetemes magyar nemzet összetartozása" kommunikálódott, addig a skinhead közösségek „idegenség"-ét azzal magyarázták, hogy „ezek nem közibénk tartoznak, idegenből, kintről, Magyarországról, Kanadából meg Ausztráliából pénzelik őket".

Láthattuk az előző zentai példák során is, hogy a „délvidéki magyarság hitelesség"-ét az a közös-regionális értékvilág hordozza, amelynek lényege a

többi etnikummal való békés együttélés, s az ebből fakadó adaptációk pozitív értékelése, megbecsülése rajzolja körül. Ebben az esetben „a többi magyar" magyarságtudata gyakran „idegen" ettől, mert „áteshet a nacionalizmus hibájába". Mindez elsősorban a magyarországi és a „nyugati" magyarságra lehet jellemző. Az előbb említett is egy ilyen lehetséges „idegen magyarkodás" esete.

Láthatjuk, hogy az egyetemes nemzeti tartalmakat a vajdasági kisebbségi kultúra saját kollektív értékrendszere mentén adaptálja, megfeleltetve és „megszűrve" ezeket a saját, mindennapos kulturális gyakorlatából kialakult és elmélyült konszenzuális normarendje által.

Ilyen esetekben „Magyarország", a „nyugati magyarok" is e különbség megnevezett, megjelölt, „idegenséget" jelölő területek lehetnek még egy olyan rítus során is, amely éppen az egyetemes magyar nemzet egységét mélyíti el.

Mint említettem, a „normarend" abból a kollektív tapasztalatból is táplálkozik, miszerint a „vajdasági magyar másképp magyar, mint a többi" – egyik interjúalanyom megfogalmazása szerint.

E „különbözőség" negatívnak értékelt jellemzőiről is olvashattunk az előzőekben. E „negatívumok"-at elsősorban a korábbi politikai rendszer kisebbségi kultúrára tett romboló hatásának tulajdonítják, s a magyar nemzeti tartalmakról való hiányos tudáskészlettel, „totális tudatlansággal" jellemzik többek között ezt az állapotot. Mindezt az elemzett rítusok során is többször érzékelték interjúalanyaim. A templomban elénekelt *Szózat*, illetve a koszorúzás alkalmával előadott *Székely himnusz* során ugyanis a közösség nagy része zavartan próbálta követni az énekek szövegeit, vagy szemlesütve állt befejezésükig.

A *Székely himnusz*t egy idős urakból álló citerazenekar adta elő, akik a szöveget olvasva is többször elhibázták a textust, zavarukkal tovább erősítve a közösségben az amúgy is ehhez kapcsolódó kínos élményt. Két évvel ezelőtt a szóban forgó énekek szövegét a templomban fénymásolt lapokon terjesztették, a „Délvidék" elnevezés evidenssé válásával szemben azonban ezek a nemzeti énekek még nem váltak általánosan birtokolttá.

Beszélgetőtársaim a rítus után igen indulatosan és „önvádlóan" szóvá is tették mindezt:

„Nem tudunk mi semmit, érted, a legalaposabb (értsd: legalapvetőbb) dolgokat se, nem tanítottak rá, nem is tudjuk. Ez rendben is lehetne, de nincs meg az se, hogy amióta szabad, se tanultuk meg, hiába nehéz a fejünk. Láttad, ott álltak a kisgyerekek, meg verseket is mondtak, majd ők már tudják, nekik még nem nehéz."

„Én kötelezővé tenném, hogy mindenhonnan minden gyerek jöjjön ide, és tanulja meg a *Szózat*ot meg az erdélyi himnuszt, mert mi ilyen analfabéták vagyunk."

„Most láthatja mindenki, miért kell a gyerekeket magyarságra tanítani, mert mi már reménytelen eset vagyunk."

Ezek az önértékelések, mint látjuk, ismét a felnövekvő generációk felé forduló, új szocializációs stratégiák jelentőségét erősítik föl, amelyek lényege a nemzeti jelentések „tudásával" telített törekvéseknek ad motivációt. A kisebb-

ségi identitás nemzeti tartalmainak nyíltabb felvállalását és „megtanítását" szorgalmazzák, tehát ezen önreflexiók – legitimálva a rítus elején bemutatott keresztelés üzenetét, továbbvíve azt a saját lokális világok környezetébe – azzal az élménnyel megerősödve, amelyet e „központi ünnep" ismét elmélyített a résztvevők körében.

MAGYARITTABÉ, 2004. MÁRCIUS 15.

Március 15-e hétfői munkanapra virradt, mégis buszok, autók tucatjai indultak el a vajdasági magyar közösségekből Magyarittabé irányába. Zentán emeletes buszt kellett bérelni a látogatók számára, amely mellett több gépkocsi is érkezett a rítus helyszínére.

„Lehet, hogy ez áldozat, de aki tényleg igaziból gondolja a magyarságot, az eljön, mert most százéves a Kossuth-szobor, azt meg is kell tisztelni, meg azokat is, akik itt, a szórványban ezt meg is őrizték. Kalapot előttük, ha hétfő is van" – fejtette ki egy beszélgetőtársam utalva arra a tiszteletre, amely e „szórványközösség" irányában fogalmazódik meg, amely „a történelem viharai közepette megőrizte az egyetlen bánáti Kossuth-szobrot" – ahogy másik beszélgetőtársam értékelte e rítus jelentőségét.

Az ünnep „hivatalos" megnevezése is „központi megemlékezés" volt, aláhúzva e rítusnak a bácskossuthfalvi ünnepségekkel megegyező interlokális jelentőségét.

A bánsági magyarság életéről későbbi kutatások alkalmával kívánok részletes képet festeni, de a jelen tanulmány keretében is érdemes egy pillantást vetni a bácskai látogatóknak a Bánsággal, s így a magyarittabéi rítussal kapcsolatos attitűdjére.

„Ha megnézed ezt a délvidéki himnuszt, azért az is csak a bácskai dolgokról ír, egy bánátinak nemigen lehetne himnusza. Kicsit le vannak sajnálva, el vannak már eresztve" – fejtette ki egy zentai beszélgetőtársam a korábban bemutatott *Piros szív, fehér hó, zöld levél* című dal interpretációja alkalmával.

Más bácskai látogatók is hasonlóan fogalmaztak az ünnepi rítusok megkezdése előtt:

„Bánát egy kicsit más világ, kevesebb is a magyar, jobban inkább szórvány. Azért kell ide jönni, hogy erősítsük őket a magyarságukban."[6]

Az utóbbi megjegyzéshez kapcsolódva láthatjuk, hogy míg a zentai és a bácskossuthfalvi ünnepségek egyik legfontosabb dimenzióját a magyarországi és más Kárpát-medencei magyarság részvétele adta, megerősítendő az „egység", az „összetartozás" érzését és kitágítva ezzel a saját kultúra biztonságos környezetét, addig e bánsági rítuson maguk a bácskaiak tekintettek magukra úgy, mint e „gyengébb közösségek megerősítőjére" – egyikük szavait idézve.

Idézett beszélgetőtársam fenti gondolatainak illusztrációjaként körbemutatott az ünnep helyszínéül szolgáló rituális téren, hangsúlyozva, hogy e tér „teljesen más, mint tegnap Bácskossuthfalván".

E rituális tér valóban különbözött a bácskossuthfalvi homogén nemzeti tértől, itt olyan „heterogén" kulturális olvasatok szimbólumait láthattuk

ugyanis, amelyek különböző történelmi tapasztalatok, identitásstratégiák, tradíciók, törésvonalak meglétét feltételezték a látogatóban.

Az ünnepi rítusok helyszíne Magyarittabén a református templom és a mellette álló Kossuth-szobor volt. Az autóval érkező vendégek először azonban ezzel az ünnepi térrel szemben, a Művelődési Házban találkoztak, ahol az érkezők mindegyikét megvendégelte a magyarittabéi magyar közösség, majd innen mentek át a templomba, várva az ünnepi rítus megkezdését. A gyülekezők a bejárathoz tették le koszorújukat, pontosan arra a kis területre, amely fölött Tito marsall körülbelül ötméteres képe látható. Minderre az egyik szerb résztvevő hívta fel a gyülekezők figyelmét: „No, megkoszorúzzátok Tito elvtársat" – viccelődött. A gyülekezők, a szervezők is jóízűen nevettek e tréfán. A látogatók számára ugyanis ezzel kapcsolatban is e közösség „szórványidentitás"-ának a sajátossága mélyült el, elfogadtatva velük olyan jelenségeket is, amelyeket saját – bácskai – lokalitásaikban ellentétesen értékeltek volna.

A helybelick közül pedig kifejtették:

„Föl se tűnik ez nekünk, mert lassan beolvadtak a környezetbe."

„Valahogy a táj része ez is, nem is vesszük észre, úgy beivódott már."

Az említetteket példázta a látogatók számára az az emlékmű is, amely a Művelődési Ház előtti (s a templom és a Kossuth-szobor felé vezető) park középpontjában áll, s amely emlékmű hátterét a templom és a Kossuth-szobor rajzolja körül. Az emlékmű távolabbról is látható szimbóluma, az előbb említett „heterogenitás"-t aláhúzva, egy ötágú csillagot formáz. A felirat és az emlékmű felállításának időpontja is az elmúlt Tito-rendszer retorikájának megfelelően emlékezik meg a szocialista Jugoszlávia megszületése előtti háborús időkről:

„Ezen emlékművet a népfelszabadító háborúban elesett frontharcos fiainak emlékére emeltette községünk lakossága a helybeli gazdasági és társadalmi szervezetek segítségével 1956-ban."

A Kossuth-szobor és a templom mellett, a kiemelt ünnepi tértől néhány méterre, a lelkészlak oromzatán azonban csupán a magyar zászló lengett az ezt a bácskai példák során „legitimáló" állami zászlók jelenléte nélkül. Az említett „heterogén" teret tehát úgy jellemezhetjük, hogy míg a korábban érkező „gyülekező" oldalon a múlt rendszer kompromisszumaira is utaló „megszokott" jelzéseket találunk, addig az út másik oldalán található rituális helyszín (Kossuth-szobor, templom, a kizárólag magyar zászlóval díszített lelkészlak) a kizárólagosan nemzeti jelentéstartalmakat reprezentálta. S ha hozzávesszük mindehhez, hogy az egyes lokalitásokból tömegesen érkező buszokat e lelkészlak előtt fogadták (s ezután kísérték „át" a Művelődési Házba), láthatjuk, hogy a konkrét és nyilvános rituális tér kizárólag a nemzeti tartalmakat kommunikálta a rítus résztvevői számára.

A résztvevők közül többen érkeztek kokárdával, mint ahányan – mint láthattuk – Zentán viseltek vagy Bácskossuthfalvára vittek magukkal, de (az utóbbihoz kapcsolódva) itt nem várta a résztvevőket kokárdát feltűző fiatalok csoportja. Ezen ünnepre néhányan bocskaiban is érkeztek, amely a két évvel ezelőtti rítusokhoz képest már nem váltott ki indulatokat vagy megjegyzése-

ket, utalva arra, hogy mindez szintén az elmúlt évek evidenciájává válhatott. Az is tapasztalható azonban, hogy kevesebben viselték már a bocskait, mint korábban, s ez a „kiegyenlítődés" kollektív normarendszerének köszönhető, amely „túlzott magyarkodás"-nak minősíti e viseletet. Erre utalt a rítus előtt az egyik asszony megjegyzése is egyik bocskaiba öltözött beszélgetőtársam viseletére mutatva: „Most látszik, ki az igazi magyar" – mondta körülnézve, és halkan suttogva, hogy a rítus többi magyar résztvevője ne hallja meg ezt.

*

Visszatérve a rituális terekhez láthattuk, hogy az itt található kulturális szimbólumok a nemzeti kultúrával való kizárólagos azonosulást hirdették a templomba érkezők számára, ahol az ünnepi rítusok kezdődtek.

A templom a bácskossuthfalvihoz hasonlóan a nemzeti és szakrális tartalmak közös terét teremtette meg a rítus résztvevőinek. A nemzeti zászló, az Úr asztalának piros-fehér-zöld virágcsokrai itt is kiemelt szimbólumai voltak az ünnepi istentiszteletnek. E belső rituális tér, tehát e tér közvetlen külső környezetével együtt – az egyik résztvevő szavaival fogalmazva – a „tiszta nemzettudat" heterogén, kizárólagos környezeteként szolgált. A nemzetiszín virágcsokrokkal díszített Úr asztala mögött is e „nemzeti communitas" és ökumenizmus reprezentálódott a rítuson részt vevő egyházak képviselőinek személyében, hiszen az istentiszteleten a meghívott katolikus esperes mondott imádságot, az igét pedig a szerbiai református egyház püspöke hirdette. Az ökumenikus keresztény értékek és a magyarság összetartozását ezen imádságok és igehirdetések is alátámasztották, megismételve a Zentán és Bácskossuthfalván is kiemelt jelentéstartalmakat.

Mindennek megfelelve a rituális mozzanatok is e tartalmakat mélyítették el a résztvevőkben. A *Himnusz* és a *Szózat* foglalta itt is keretbe az istentiszteletet. A *Szózat* tudatos átadásának törekvését jelezte (azzal együtt, hogy még nem része a kisebbségi kultúra kognitív evidenciakészletének), hogy közös éneklése előtt egy fiatal lány elszavalta a verset, amely szavalatot a média is megörökítette. A *Szózat* éneklése alatt látható zavarban levő beszélgetőtársaim is pozitívan értékelték később e momentumokat.

„Jó volt nagyon, hogy el is lett szavalva a *Szózat*, mert így többet értettünk mi is belőle, és pont egy fiatáltól."

„Mások is nézhették, és mink meg a fiatalok is legalább a tévéből tanulhatjuk a *Szózat*ot."

Láthatjuk, a média jelenléte összekapcsolódva a *Szózat*hoz kapcsolódó jelentésekkel, valamint az előadó fiatalsága együttesen hordozza magában a rítus interkulturális tartalmainak a „tiszta nemzeti tartalmakhoz" kapcsolódó pozitív viszonyulás közösségi értékeit. Mindezek szakrális környezetét és megerősítését, legitimizációját biztosította az ünnepi istentisztelet, ahol az említett mozzanatok után az asszonyokból álló énekkar – ahogy a résztvevők nevezték – „hazafias" énekeket adott elő, így többek között az *Ott, ahol zúg az a négy folyó* című dalt. Ezen ének szövegét ismerve rápillanthatunk a belső szakrális tér környezetének olyan, biztonságot és legitimizációt nyújtó jelentéseire, amelyek lehetővé teszik – egyik beszélgetőtársam szavaival – „a nemzettudat tiszta és bátor felvállalását" e rítusok során:

Most a rónán nyár tüzében ring a délibáb,
Tüzek gyúlnak, vakít a fény, ragyog a világ,
Dombok ormain érik már a bor,
S valamennyi vén akácfa menyasszonycsokor.

Zöld arany a pázsit selyme,
Kék ezüst a tó,
Csendes éjen halkan felsír a tárogató . . .

Ott, ahol zúg az a négy folyó,
Ott, ahol szenvedni jó,
Ott, ahol kiömlött annyi drága vér,
Zeng a dal, Kolozsvár visszatért.

Búg a kürt az ősi vár fokán,
Honvéd áll a Hargitán,
S Erdély szent bércére zúgva száll, visszaszáll,
A magyar turulmadár.
A magyar turulmadár.

Magyar földről székely földre szállnak fellegek,
Kigyúlnak a magyar tüzek, lobogó szemek.
Még az égen is Hadak útja jár,
A legendák hős vezére paripára száll.

Szebb lesz a nyár, szebb az ősz is,
Szebben hull a hó . . .
Kolozsváron piros-fehér-zöld a lobogó.

Ott, ahol zúg az a négy folyó,
Ott, ahol szenvedni jó,
Ott, ahol kiömlött annyi drága vér,
Zeng a dal, Kolozsvár visszatért.

Búg a kürt az ősi vár fokán,
Honvéd áll a Hargitán,
S Erdély szent bércére zúgva száll, visszaszáll
A magyar turulmadár.
A magyar turulmadár.

Az elhangzott ének jelentéseinek szakrális kiegészítéseként a gyülekezet a 213. dicséretet énekelte el, ismét tudatosítva magában magyarság és keresztténység elválaszthatatlanságát, hiszen ebben az egyházi énekben e két tartalom ötvöződik:

Tehozzád szól énekem,
Én jó magyar népem,
Aki nehéz harcodban
Vérzel réges-régen,
Fogadjad meg tanácsom
És írjad szívedbe,
Amit néked szólok most
Igaz szeretetben.

Szabadságért küszködöl,
Vágyol boldogságra,
Sok könnyedet hullatod,
De ugyan hiába,
Mert igazi megrontód
A te bűnöd néked,
S ettől meg nem szabadít
Emberfia téged.

Mégis e nagy bajodnak
Vagyon orvossága,
Édes Atyád a mennyben
Készíté számodra.
Halljad meg hát, magyarom,
Ez igaz beszédet,
A szerető Atyának
Izenetjét néked.

Immár Urunk elibe
Mindnyájan elmenjünk,
Elfelejtett Mesternek
Lábához leüljünk,
Egy szükséges dologról
Drága igét halljunk,
Értünk meghalt Krisztusnak
Hűséget fogadjunk.

Az ünnepi igehirdetés is a magyarság és a kereszténység összefüggéséről szólt a szabadságharccal kapcsolatban.

Az igehirdető azonosította Kossuth rabságát és emigrációját a vajdasági magyarság helyzetével, s Kossuth személyiségmintáját, „felénk szóló üzenetét" az e helyzetre adható optimális válasz megfogalmazására Kossuth lemondó kiáltványából idézte annak utolsó mondatát: „Az igazság és kegyelem Istene legyen a nemzettel."

Az „igazság", a „kegyelem", az „Istenben való hit" tehát, ami a nemzetet egyedül megtarthatja, hiszen „csak a tű fokán tud átjutni, továbbjutni a nemzet" – ahogy az ünnepi igehirdetés fogalmazott. Mindez szintén egyszerre nyer legitimitást „negyvennyolc szelleméből" és „Isten Igéjéből", hiszen ezek is

összefüggő tartalmak az „igazság" és a „szabadság" közös alapértékeivel kapcsolatban (Jn 8, 31–32; Jn 8, 36; vö. Kocsis, 2004:3).

Ennek megfelelően a vajdasági magyarság is csupán úgy tud „a nemzethez kapcsolódni és a nemzetben megmaradni", ha hit és nemzet együtt adják kultúrájának alappilléreit. Ez a „hiteles", nemzethez méltó kisebbségi magatartás. Az ünnepi igehirdetés ehhez kapcsolta a magyarittabéi közösség „hitelességét és hősiességét". Így kapcsolta Magyarittabét „az egyetemes magyar nemzet családjához".

A rítusok során és az azt kommentáló médiumokban újra és újra felidézték e „szórványközösség" érdemeit, amellyel a nemzethez való tartozás mintáit is felmutathatja más vajdasági közösségek számára is.

E „példaértékű", „hősies" minta a Kossuth-szoborhoz kapcsolódó történelmi eseményekhez fűződik.

Mint olvashattuk, a magyarittabéi Kossuth-szobor az egyetlen a Bánságban. A szobor így a bánsági viharos történelmi események „élő emléke" – ahogy a rítus résztvevői közül egyesek jellemezték.

A szobrot száz éve, 1904-ben leplezték le, és az első világháború végéig minden évben március 15-én megkoszorúzták. 1919-ben egy szerb katona „szíven lőtte" a szobrot, mielőtt ledöntötték volna. A földön heverő szobrot később egy éjszaka a református templomban rejtették el. Ezután 1941-ben vált újra lehetővé a felállítása. A második világháború után nem döntötték le, a koszorúzások azonban elmaradtak. A lakosság a kisebbségi stratégiák rejtett, „éjszakai" kulturális gyakorlatának (vö. Boglár, 1997: 13–25., Papp, 2003: 110–145.) megfelelően más, „semleges", nem március 15-éhez kapcsolódó időpontban, hanem a májusfáknak a szobor mellé állításával tartotta „életben" a Kossuth-szobrot. A politikai változások, azaz 1990 óta koszorúzzák újra nyilvános rituális térben a magyarittabéi Kossuth Lajos-szobrot, amelynek – a második világháború előtti időkben megcsúfított – talapzatát is helyreállították, és márványtáblás feliratot helyeztek rá 2001. március 15-én: „A múlt a jövendő tükre. Kossuth Lajos 1801–1894" – olvasható a márványtáblán.

Láthatjuk, a Kossuth-szobor mindvégig kötődött a március 15-i rítusok gyakorlatához és a közösség saját református vallásához. Ezeket emelte ki az igehirdetés zárógondolata is, amely a hit és a nemzet hőseinek nevezte a magyarittabéi lakosságot, mivel megőrizték a templomban az első világháború előtt ledöntött szobrot. Mindez azonban korábban látható jelenségeinket is példázza, miszerint a saját kultúra biztonságos környezetének egyik legfontosabb színhelye a „saját vallás" temploma (vö. Gereben, 1999: 129., Papp, 2003: 64–110.).

A templomi rítus befejeztével a résztvevők azonnal a Kossuth-szoborhoz vonultak.

A koszorúzást megelőző ünnepi megemlékezést a helybeli polgármester nyitotta meg, de a részletes köszöntőt és a bevezető megemlékezést ismét egy református lelkész mondta. E lelkész személyében is több „üzenet"-et közvetített a résztvevőknek, hiszen fiatal, magyarittabéi származású és református lelkész. E három tartalom mindegyike az újfajta, az új generáció által „hite-

les"-nek értékelt, s elsősorban a „reformátusság" által felvállalt pozitív „nemzeti" értékmintákat jelenti.

Az ünnepi köszöntő ennek megfelelő rituális megnyilatkozást tartalmazott a hallgatóság – mint később látni fogjuk – teljes megelégedésére.

Az ifjú lelkész a templomban hallott igehirdetéshez kapcsolódva kifejtette, hogy március 15-e után jön el a húsvét, amely a „szabadság" és a „feltámadás" keresztyén alapértékeit hordozza magában az előtte tragikusan lezajló nagypéntek után. Ugyanígy a negyvennyolcat követő megtorlások és a mai délvidéki magyarság hányatott sorsa is csupán keresztyéni hittel adhatják meg a „feltámadás és szabadság" reményét.

Láthatjuk: Krisztus személye, a keresztyén alapértékek, negyvennyolc átélt jelenségei és a délvidéki magyarság sorsa az egyetemes nemzeti kultúra és identitás szimbolikusan és rituálisan kiterjesztett környezetében egymástól elválaszthatatlan – ahogy egyik lelkész beszélgetőtársam fogalmazott – „egymásba kapaszkodó" realitások.

Ennek kimondása a nyilvános társadalmi-rituális térben pedig a fent említett tulajdonságokat ötvöző fiatalember szájából hangzott hitelesnek, ugyanis személye által „tisztán" kommunikálódhatott és mélyülhetett el a fent említett komplex jelentésegyüttes. E „hitelesség"-et nem csorbította az sem, hogy az előadó kokárdával díszített bocskait viselt, mivel személye és az általa képviselt értékrend és viselkedésminta az említett nemzeti tartalmak „tiszta" stratégiáját reprezentálta.

„Ettől a fiatalembertől ez sem volt idegen, ez a bocskai is természetes volt, mert neki ez nem mesterséges meg hivalkodó."

Ahogy a két évvel ezelőtti zentai óvodások előadását és kokárdaviseletét elemeztük, itt is láthatjuk: a fiatal generációk nemzettudathoz kapcsolódó viselkedésmintáit olyan esetekben is hitelesnek és tisztának fogadják el, amelyeket az idősebb generációk tagjai köréből „túlzott magyarkodás"-nak ítélnének meg.

A fiatalember beszédének kezdete is a fent említettekre utalt, illetve tette „egyértelművé" és nyilvánossá azokat:

„Kedves Nemzettársaim" – kezdte beszédét, majd végigkísérve a magyarittabéi Kossuth-szobor történetének tanulságait megállapította, mindez olyan értéket képvisel, „amelyet mi, magyarittabéiak adunk a nemzetnek". Ehhez kapcsolódva végül kijelentette, több nagyapa, nagyszülő látta a Kossuth-szobor visszaállítását, és „a szobrokat azért építik, hogy élő emlék legyen, csak akkor ér valamit, ha elmesélik az unokáiknak".

Az utóbbi idézett szavak tehát tudatosították a résztvevőkben mindazokat a jelentéstartalmakat, amelyek az előadó személyéhez is fűződtek.

Ezt támasztották alá később a bemutatott rituális mozzanathoz fűzött kommentárok is:

„Ez a lelkészgyerek volt a fénypontja az ünnepségnek, mert kimondta a lényeget, amit mi nem mernénk, lehet, így."

„Mégis itt a jövő, a fiatalok; láttad. Az ő szájukból igaz, hogy el kell mesélni mindent, hogy fennmaradjunk."

„Még több ilyen fiatalember kéne, hogy kimondja, hogy: nemzet. Meglátod, nem úgy lesz, hogy ők követnek minket, hanem amíg élünk, még mi fogjuk őket követni meg tőlük tanulni."

Az eddig többször bemutatott új, „nemzeti" szocializáció „hitelességét" és fontosságát mélyítették tehát tovább a fent elemzettek is, csakúgy, mint a rítus további elemei. A gyermekek részvétele ugyanis meghatározó eleme volt az ünnepségeknek: a megemlékezés műsorvezetője, a szobor előtt álló zászlótartók, a szobrot körülvevő énekesek koszorúja gyermekekből állt. Az utóbbiak által előadott énekek is a nemzeti tartalmak „szabad", nyilvános térben elhangzott újfajta kisebbségi stratégiáját tudatosították a résztvevőkben, akik a „Fel-fel, vitézek" és más negyvennyolcas dalok mellett közösen énekelték el a gyermekkórussal a „Kossuth Lajos azt üzente" kezdetű éneket is, amelynek – mint korábban láttuk – éléneklése Zentán még a rejtett, biztonságos környezetben is különös „felszabadító" érzéssel párosult.

Mindennek hatása bácskai beszélgetőtársaimban is átértékelte a rítus megkezdése előtti meglátásokat, amelyeknek lényege a „szórványmagyarok" nemzeti kötődéseinek részvételükkel is megsegített elmélyítése volt.

Bácskai beszélgetőtársaim először a bácskossuthfalvi közösséghez kapcsolva a magyarittabéiak reformátusságát emelték ki:

„Azért a reformátusok csak az igazi magyarok, azért az megint kiderült, tanulhatunk hát tőlük."

„A reformátusok tartják itt össze a nemzettudatot, pedig kevesebben vannak, mint mi katolikusok, de ők legalább mind magyarok."

„Hiába szórvány meg bánáti ez a falu, mégis hitelesebbek sokaknál, mert megköszönhetik Istennek, hogy reformátusok."

Tavaly megjelent könyvemben részletesen írtam e kérdéskörről bemutatva, hogy a katolikus többségű vajdasági magyarság „nemzeti mintaként" tekint a református magyarok identitástudatára s az ennek megfelelő kulturális, interetnikus gyakorlatára. A jelenleg mintegy húszezres lélekszámú vajdasági reformátusság ugyanis etnikailag homogénnek tekinthető, s így – esetenként a magyar katolikus felekezetektől is megkülönböztetve magukat – a „saját felekezet" és magyarságtudati identitástartalmai elválaszthatatlanul összetartoznak egymással. S mint láthattuk e rítus nyomán, mindez a nemzeti tartalmakhoz való hozzáállásuk értékelését is gyakran „hitelesebbé" teszi a katolikus magyarok szemében. Ugyanakkor e „hitelesség" rituális megerősítésére „rá is vagyunk szorulva, mert szükségünk van azokra a motorokra, amelyek tegnap Bácskossuthfalván meg itt, Magyarittabén dolgoznak bennünk" – foglalta össze mindezt egy zentai beszélgetőtársam.

Ebben az összefüggésben immár sem Magyarittabé, sem a rítus nem lett az adott „szórványközösség" interlokális „segítséggel" történő „megerősítésének színtere", ehelyett olyan mintaként lett értékelve, mint a bácskossuthfalvi ünnepség, „amely követendő példa lehet számunkra az otthoni életünkben meg magyarságtudatunkban".

Ezt erősítette meg e közösség „szórványnak" definiált léthelyzete is, hiszen e körülbelül másfél ezres lélekszámú közösség szerb többségű környezetben

élve őrizte meg a Kossuth-szobrot s a hozzá fűződő „nemzeti szellemiség"-et – ahogy egyik utólagos kommentár jellemezte a rítusnak otthont adó közösség „tiszteletet kiváltó" példáját.

Ezt erősítette meg az egyik magyarországi ünnepi szónok kijelentése is, aki megköszönte a magyarittabéiaknak „nemzetünk egységét szimbolizáló szellemi és tárgyi kincseink megőrzését".

Így kapcsolódott e bánáti közösség e rítus kapcsán az „egyetemes magyar nemzet egységéhez", példáját és mintáját adva annak – ahogy a bemutatott fiatal lelkész kifejtette –, hogyan tud egy vajdasági lokális közösség „adni" meghatározónak minősített értékeket az „egyetemes közösség" számára.

S mint láttuk, ezt az „üzenet"-et kommunikálta tovább ezen interlokális rítus az egyes közösségek résztvevői számára is, új, lehetséges identitásreprezentáció mintáit szolgáltatva a délvidéki magyar kultúra mindennapos identitásstratégiáinak alkalmazására.

ÖSSZEGEZÉS

Az elemzett rítusokba való bepillantásaink során láthattuk, a másfél évtizeddel ezelőtt lezajlott politikai-társadalmi változások a volt Jugoszlávia területén élő magyarság életében is lehetővé tették saját kultúrájuk és identitásuk nyilvánosabb megélésének és kinyilvánításának viszonylagos szabadságát. E „viszonylagosság" egyaránt fakad a többségi nemzet politikai kultúrájának lassú változásaiból és a kisebbségi kultúrákat erőszakosan homogenizálni igyekvő múlt politikai rendszer hatásaiból. Ezért a délvidéki magyar közösségekben is törésvonalak keletkeztek a „helyes", „megfelelő" és „hiteles" kisebbségi magatartásformák megítélését illetően. Mindezeket a törésvonalakat konszenzuális keretbe foglalja egy kollektív vajdasági magyar érték- és normarendszer, amely az etnikus társadalom perifériájára szorítja mindazokat, akik nem felelnek meg sajátos, „kiegyenlítődésre" törekvő kisebbségi stratégiájának, alkalmazkodva a vajdasági interetnikus kapcsolatok realitásaihoz. A „saját" kultúra és identitás kérdései e kollektív értékrendszerben merülnek fel, s csupán ezen belül konfrontálódnak egymással.

E közös kulturális konszenzus részei a „nemzeti tartalmak" is, azaz azok az ideológiák, mítoszok, szimbólumok, értékek, a kollektív történelmi emlékezetből való részesedések, amelyek a regionális-kisebbségi kultúrát az „egyetemes magyar nemzet közösségéhez" kötik. Ezek értékelése és a helyi viszonyok etnikus „játékszabályai"-hoz való alkalmazása szintén eltérő a kisebbségi kultúra különböző csoportjaiban.

Az említett „játékszabályokból", a mindennapos interetnikus kapcsolatokból s az ezen kapcsolatokban való viselkedést értékelő kisebbségi normarendszernek való megfelelésből, valamint a közösségben meglevő törésvonalakból fakadó feszültségeket oldják föl elemzett rítusaink.

E „feloldások" közben pedig a saját, kisebbségi identitás nyer szimbolikus kitágítást és megerősítést „az egyetemes magyar nemzethez" való tartozással, mialatt a nemzeti kultúrához való tartozás jelentéstartalmai is tudatosodnak a részvevőkben.

A harmadik évezred küszöbén a millenniumi ünnepségsorozat ezeket a jelentéseket erősítette meg a kisebbségi kultúra életében továbbvíve ezen tartalmakat a mindennapok világába.

Ennek megfelelően a nemzethez való kötődés, a nemzettudat nyíltabb felvállalása egyre pozitívabb értékekkel kezdett bírni a mindennapok során is, erre utal elsősorban a felnövő generációk újfajta szocializációs mintáit kialakító és támogató konszenzus az idősebb generációk részéről.

Mint láthattuk továbbá, a rítusok sem hordoznak egyforma jelentést a délvidéki magyarság életében.

Míg a lokális rítusokat a saját kultúra rejtett, biztonságos környezetében rendezik meg, figyelve arra, hogy a nemzeti terek és nyilvánosan reprezentált nemzeti tartalmak és a nemzeti ünnepek időpontjai ne essenek egybe, addig a „központi", interkulturális rítusok a nemzeti tartalmak nyilvános felmutatását, s az ennek megfelelő új kisebbségi stratégiák lehetőségét tudatosítják a résztvevőkben. Ezek hatása pedig további változásokat idéz elő a lokális közösségek életében.

Erre láthattunk példát a 2002. március 15-én megrendezett bácskossuthfalvi ünnepségen, ahol zentai interjúalanyaim kifogásolták, hogy otthon, Zentán miért nem hangzott el a *Himnusz* úgy, mint a „központi ünnepen". 2004-ben láthattuk a *Himnusz* és a *Szózat* megjelenése mellett, hogy már a „Délvidék" mint „nemzetrész"-t jelölő saját identitáskategória is beépült a zentai rítusok világába, a kulturális evidenciakészlet „természetes" részévé válva. Az idén ugyanígy Bácskossuthfalván kifogásolták beszélgetőtársaim, miért nem láthatták Zentán a nyilvános rituális terekben a magyar zászlót. Hogy jövőre láthatják-e, nem tudhatjuk, de valószínűsíthetjük, hiszen – mint láttuk – a „központi ünnepek" változásokra inspiráló hatással vannak a lokális kisebbségi kultúrák identitásstratégiáira. Meglátásaim szerint a bemutatott folyamatokra elsősorban a millenniumi ünnepségsorozat hatott ösztönző erővel, hiszen ezen ünnepek hangsúlyos üzenete volt a regionális magyar kultúrák egyetemességének tudatosítása a közös nemzeti idő és tér kontinuitásában. Mint a zentai millenniumi rítus kapcsán is láthattuk (Papp, 2003), mindez a Szent István-i tradícióhoz, augusztus 20-ához kötődött, amely így egyértelműen mélyítette el a nemzethez való tartozás szakrális jelentéstartalmait, legitimizációját is. A rítusnak helyt adó szakrális-nemzeti környezet pedig megteremtette a saját kultúra biztonságos környezetét a nyilvános társadalmi-interetnikus térben is. S ha hozzávesszük, hogy e szakrális-nemzeti rituális környezet szimbólumai a mindennapok során is nyíltan reprezentálják a nemzeti jelentéseket, valamint hogy az elemzett lokális és interlokális rítusok során kiemelkedő szerepet kapott a szakrális megerősítés, elmondhatjuk, a saját kultúra és identitás nemzeti tartalmai a kisebbségi létből fakadó interetnikus szabályrendszereknek való megfelelés során „biztonságosan", „etnikus pajzsként" védve vállalhatók fel az ünnepen résztvevők számára.

Az egyszeri millenniumi ünnepségsorozat mellett, a visszatérő 1848/49-es forradalomra és szabadságharcra emlékező rítusok mélyítik el a fent említett jelentéstartalmakat. Beszélgetőtársaim ezt a következőkkel magyarázták:

„A Szent István, az nagyon szép, de kicsit távoli, a magyar államiság meg kereszténység is szép, de a negyvennyolc az valahogy a legközelebbi."

„A negyvennyolc újabb dolog, az utolsó, ami még összetartott itt minket. Arról legalább tudunk, hogy Kossuth meg Petőfi."

„A március 15. a szabadság napja. *Talpra magyar*, úgy felszabadít, tudsz vele azonos lenni."

Az idézettekből láthatjuk, negyvennyolc „a legközelebbi", „azonosulni lehet vele", mint amely „még összetartotta" a magyarságot.

Az ünnep egyik legfontosabb értéke tehát, hogy átélhető, például 1956-tal szemben, és átfogó, mindenkire hatással levő jelentésekkel bír, habár jelen van benne a vallási tartalom, nem ez teremti meg a rítusok kizárólagos környezetét, azok is azonosulni tudnak vele, akik a szakrális jelentésekkel nem állnak szorosabb kapcsolatban. Mint korábbi kutatásaim során tapasztalhattam, az etnikus törésvonalak ugyanis a leggyakrabban a vallási tradíciók mentén konkretizálódnak.

A március 15-i rítusok viszont, mint látjuk, e konfrontációk mentén létrejött ellentéteket is áthidalják, míg az augusztus 20-i ünnepségek során jobban megfogalmazódnak e különbségek, bár az ott elmélyült jelentéstartalmak is ezen törésvonalak áthidalását inspirálják.

Az általunk eddig nyomon kísért rítusok kapcsán láthattuk továbbá, hogy a „nemzeti tartalmak" olyan komplex jelentésrendszert foglaltak magukban, amely egyaránt kapcsolódott a résztvevők tudatos, kognitív identitástartalmaihoz és az ezek mögött álló, illetve az ebből táplálkozó kulturális gyakorlat megélt realitásaihoz.

A „nemzet" és a hozzá fűződő jelentések, tehát a mindennapok realitásának részei megélt valóságtartalmak, amelyek elválaszthatatlan velejárója olyan korántsem „elképzelt" történéseknek, mint a gyereknevelés, a nyelvhasználat vagy az öltözködés. Az olvasott rítusok bemutatásával a „nemzet" kulturális gyakorlattal összekapcsolódó jelentéseire pillanthattunk rá, megfigyelve, hogyan élnek és hatnak e nemzeti tartalmak egy kisebbségi magyar kultúra világában, ahol e tartalmak az élet minden aspektusára kiható jelentőséggel bírnak.

Hogy mindezt kellőképpen érzékelhessük, a tanulmány befejezéseként lássunk néhány példát az utolsóként elemzett rítusok óta eltelt alig egy hónap eseményeiből.

A zentai rítusoknál elemzett „délvidéki himnusz" jelentéseinek hatásait mutatja, hogy azóta az egyik zentai óvodában hozzákezdtek e dal tanulásához, és Bácsfeketehegyen egy keresztelőn is előadták már. Az újfajta kisebbségi stratégiáknál elmondottak fényében nem meglepő, hogy az eddig ismeretlen éneket először a felnövekvő generációk körében adják tovább, illetve egy keresztelő kapcsán fejezi ki a szülők tudatosan átadni kívánt identitásmintáit. A zentai március 15-én elmélyült jelentések hatását mutatja az is, hogy a keresztelő egy másik lokalitásban zajlik le és bír további jelentésekkel.

Az említett rituális mozzanatok kulturális integrációinak folyamatai mellett, a tanulmányban elemzett jelenségek további életét a többségi társadalom, etno- és szociokulturális környezet változásai is befolyásolják. E változások

pedig ebben a pillanatban nem látszanak túl kedvezőnek, mivel a tragikus kosovói események kapcsán Vajdaság-szerte jelennek meg magyarokat (is) gyalázó falfirkák, így többek között Zentán is a következőket lehetett olvasni a nyilvános társadalmi környezet egyik központi épületén: „Smrt Madarima", azaz „Halál a magyarokra".

Mindez biztosan fenntartja, illetve tovább erősíti a rituális élet bezárkózását a saját kultúra rejtett, biztonságos környezeteibe, a korábban elemzett „központi ünnepek"-nek a lokalitásokra tett hatásai ellenére. Konfrontációk, atrocitások ugyanis nem csupán Zentán, hanem más magyar lokalitásokban is előfordulnak közös vajdasági tapasztalatként az itt élő magyarság egésze számára.

A nemzeti rítusokban kifejeződő jelentéstartalmak tehát további változásokat generálhatnak a nemzettudat nyíltabb reprezentációinak irányában, mindezt azonban együttesen fogják befolyásolni az országon belüli történések, valamint a magyarországi társadalom reakciói és kapcsolatai a délvidéki magyarsággal:

„Attól félek, a következő az lesz, hogy amit felépítettünk, az le is omlik. Az meg már biztos, hogy felszabadultan továbbra se tudunk építeni. Ehhez kéne, hogy érezzük a biztonságot itthonról is, vagy legalább odaátról."

„Nekem ebből a délvidéki himnuszból az egyik legszebb és legszomorúbb sor, hogy »ne sárgulj, maradj zöld, fűzfaág«. Aki nem vajdasági, az nehezen értheti ezt, hogy szeretném, ha zöld maradnál, fűzfaág, de nem mindenáron, csak békével, szépen, de mégis akarom. És megint az az Ágoston Sándor püspöktől származó mondat, hogy úgy, ahogy eddig még nem volt, úgy legyen zöld a fűzfaág. Mert ahogy halkan, de nyíltan énekli a dal, nyílik majd még sok virág a zombori rózsafán, és azt nem mondja konkrétan, de érzed, hogy csak úgy nyílhat ha érzed, hogy mindenkinek, nekünk is nyílik. A fény is csak így térhet vissza."

JEGYZETEK

[1] Az elmondottak azokhoz a magyarországi politikai és ideológiai folyamatokhoz is kapcsolódnak, amelyek „nemzet" és „ország" huszonegyedik századi olvasatait próbálják meg tematizálni. E folyamat meghatározó jelentésű a vajdasági magyarság számára is, hiszen az „1920-ban Délkelet-Európához csatolt közép-európai tartomány magyar lakossága e pillanatban lelkes híve a státustörvénynek, mert abban a nyolcvan év óta folyamatosan érzékelt nemzeti alárendeltség első igazán hatásos ellenszerét látja. Éppen ezért (. . .) bízik azokban a budapesti politikusokban, akik a Kárpát-medencei magyar nemzeti reintegráció megvalósítását ígérik" (Molnár, 2003:214)

[2] A „Hej, Sloveni . . ." kezdetű himnuszszöveg a múlt század elején keletkezett, a Jugoszláv Királyság idején vált jugoszláv himnusszá. Később a szocialista, sőt a miloševići Jugoszlávia is himnuszként alkalmazta.

[3] A „Délvidék" magyar tájegység mint kifejezés kisebbségi kulturális evidenciakészlet körébe való integrációra utal, hogy e kifejezéshez olyan mentalitáskategóriákat rendelt a vajdasági magyarság kollektív konszenzusa, amely a délvidéki magyarság pozitív „déli-jó balkáni" mentalitását állítja szembe más – elsősorban a magyarországi magyarok „északi-hideg" mentalitásával is (Papp, 2003, vö. Löfgren, 1989).

[4] Đorđe Balašević vajdasági zenész-költő népszerűségnek örvend a délvidéki magyarok körében is, mivel dalait átszövik a Vajdaságban együtt élő kultúrák közös tapasztalatainak, érzéseinek, gondolatvilágának reflexiói (vö. Milosevits, 1998: 455).

[5] A magyar Omorovic(a) a. m. Omer vagy Omar földje/falva.

[6] Az elmondottak hátterében szolgál, hogy a korábban említett zentai Tehetséggondozó Gimnázium idei tanévben megindult első osztályának harmadát is szórványközösségek – egyebek között –, bánsági fiatalok adják. A gimnázium létrehozóinak is kiemelt szándéka ugyanis a bánsági, „szórványban élő gyermekek felemelése" – ahogy az iskola egyik vezetője fogalmazott. A gimnázium tanári kara ennek megfelelően „bemutató", „toborzó"-utakra indul év közben, hogy népszerűsítse a bánsági gyermekek és szülők körében e gimnáziumot, szombatonként felvételi előkészítőt is tartva nekik.

IRODALOM

ANDERSON, Benedict

1983 *Imagined communities. Reflection on the origin and spread of nationalism*. London–New York: Routledge

BOGLÁR Lajos

2002 Rítusok sokrétűsége: a wayana példa. In: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: *„Jelbeszéd az életünk"* 2. Budapest, Osiris, 19–26.

Énekeskönyv református keresztyének használatára 2000. Feketics–Újvidék, Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház

KOCSIS Attila

2004 Az igazi szabadság. *Reformátusok Lapja* (március 14.): 3.

MILOSEVITS Péter

1998 *A szerb irodalom története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó

PAPP Richárd

2002 Rítus és nemzet. A vajdasági magyar kisebbségi kultúra tükrében. *Létünk* (1–2.): 37–51.; www.mtaki.hu

2003 *Etnikus vallások a Vajdaságban?* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör

2003 Balkán és nemzet. *Pro Minoritatae* (3)

2003 Mindennapi kenyerünk. A millennium jelentései Zentán. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 280–296.

SZALMA József

2003 A nemzeti szimbólumokról. Ismét a szövetségi kisebbségvédelmi törvényről. In: Sebestyén Imre (szerk.): *Sorskérdéseink. Válogatás a Magyar Szó vasárnapi rovatában megjelent írásokból – 2001–2002*. Újvidék, Magyar Szó, 229–238.